

ROMÂNI SUDTRANSILVANI ÎN AMBIANȚA MULTICULTURALĂ DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Ana GRAMA

Tratarea temei enunțate mai sus este un răspuns -succint- la întrebarea *dacă* românii au conștientizat valențele sloganului mogaian **SILIȚI SĂ NU RĂMÂNEM RUȘINAȚI !** și, mai ales, *cum* au făcut-o, fie și după moartea episcopului Vasile Moga, într-o vreme postpașoptistă marcată de marea politică șaguniană și de cea ulterioară. O provocare în acest sens ne-a venit de la dr. Corneliu Bucur, actualul director general al primului muzeu românesc transilvan, inaugurat la Sibiu în anul 1905, instituție a cărei istorie însăși obligă la investigarea unor teme dintr-un astfel de domeniu. Când ne-am propus să răspundem acestei provocări știam și că în zilele noastre subiectul trebuie reevaluat și că el comportă o tratare complexă, extinsă, eventual interdisciplinară. Pentru început, ni s-a părut, totuși, acceptabilă/oportună și o intervenție restrânsă, cu câteva abordări sectoriale menite -de ce nu ?- să atragă atenția tinerilor cercetători asupra unor potențiale demersuri viitoare.

În ceea ce ne privește, pentru acest început, din punctul de vedere al documentării, operațiunea era simplă. Trebuia doar să extragem informații adecvate din fișierele pe care le constituisem pentru diverse alte cercetări, sloganul în discuție fiind un *comandament al epocii*. Noi l-am remarcat în documente din arhivele sibiene (conzistorial-ortodoxe) cu două decenii în urmă, regăsindu-l „în toate”: în declarații programatice de anvergură și în fapte (aparent) mărunte, obscure, ori disipat în alte contexte. Cu aceeași eficiență am apelat la fișierul personal despre *cheltuielile episcopoești* din Sibiu și *activitățile Asociațiunii*, la cel al *comercianților „de pe sate”* și „*economilor transilvan*”, la cel al *documentelor administrative în ruralitatea românească* și la dosarul unei *colaborări* în Regina-Canada, la „*dinastii*” sudtransilvane și la *personalitățile Dietei* de la Sibiu, la tematica *periodicelor românești* etc. Așa s-au adunat, parcă „de la sine”, documente despre forme concrete ale *întâlnirilor* imanente multiculturalismului sudtransilvan.

În text și subtext, explicit sau printre rânduri, aici ies la iveală **căutările românilor**, ce pendulau între a **accepta** influențe străine și a se supune rigorilor impuse de **demnitatea nației**, asumându-și **concurența** și transformând-o în **stimul**, răspunzând **provocărilor conjuncturale** și cultivând **colaborarea conștientă** graduală etc. Mai greu a fost să alegem subtemele asupra cărora merita să ne oprim, ca fiind cele mai semnificative, să evităm cazuri invocate în alt context, să sacrificăm un document fermecător -prin limbajul creator de atmosferă și situație cazuistică- nevoii de a sluji diversitatea tematică. Nu în ultimul rând, spațiul restrâns care poate fi acordat unei comunicări (și așa depășit) ne-a obligat la o selecție riguroasă a subtemelor, și a exemplurilor din viața reală, ilustrate -generos- în numeroase surse documentare ce ne vin de la înaintași.

Conștiința intelectuală a ultimelor decenii a acceptat, îndeobște, că în Transilvania modernitatea „lătită” și bine subliniată își are începuturile în secolul al XIX-lea. Caracterul multietnic al populației a impus acestei modernizări particularități anume, ea modelându-se pe un fond excepțional de divers. Fiecare venea în această relație cu ceea ce-i aparținea în modul cel mai intim, tradițiile se confruntau, controlul politicului se exercita cu sau fără succes, asigurând o convivialitate, și ea în diverse expresii. De exemplu, înainte de anul 1835¹ românii primesc „dezlegarea” (sigur, pentru că n-o aveau): „să se sloboadă românii care ședu cu sașii laolaltă a lucra în sărbătorile sașilor”; interdicția (impusă, neagreată, discriminatorie!) fusese aplicată pentru a nu „tulbura” slujba săsească, ceea ce însemna aproape că românii „țineau” sărbătorile sașilor. În același context se plasează impunerea construirii bisericilor românești fără turn, implicit fără clopotele *tulburătoare* pentru sași tocmai când și ei își țineau slujba. Oricum sărbătorile românilor erau mult mai numeroase decât cele ale sașilor, acestea limitându-se -listându-se chiar- încă din secolul al XVIII-lea. Mai păguboase erau numeroasele „sărbători păgânești” ale românilor. Când tocmai Înalta Locotiință intervine pentru a se opri „serbarea joilor” între Paști și Rosale, la Blăjel, răspunsul autorităților românești este în acord cu autoritățile, dar cu nuanțări semnificative: „Să se rescrie că în mai multe rânduri s-au făcut încercări spre stârpirea răului acestuia, dar încă nu s-a putut ajunge scopul dorit și numai pe rând se va putea desrădăcina cu desăvârșire, că [1] și alte neamuri au asemenea prejudețe (prejudecăți n.n.) și că [2] preoții nici nu îndrăznesc a le șterge,

pentru că se tem de ura parohianilor din a căroră milă se susțin”² - ceea ce nu era cazul preoților sași, bine dotați cu pământ și privilegii.

Raporturile dintre diverse grupuri fiind deosebit de variate, subiacent ambientului general în care ele au evoluat, tot variate sunt formele de manifestare ale acestor raporturi, unele clasice, deseori discrete, uneori imprevizibile. În plus, preocuparea (conștientă, interesată) pentru modul de viață al oamenilor din propriul grup depășea, încă din secolul al XIX-lea, spațiul existenței cotidiene, atingând nivelul național. Un lider de opinie necontestat, George Barițiu, scria despre cei mai apropiați dintre „străini”, sașii: „Acest popor de orășeni și de săteni merită a fi studiat din diverse puncte de vedere și a trage învățăături din istoria lui, din modul cum a știut el să câștige favoarea și protecțiunea suveranilor țării, spre a fi apărat după putință de jugul și de rapacitatea domnilor feudali”.³ Însuși Episcopul ortodox Vasile Moga, invocat mai sus, prin lansarea sloganului său „provocator” avea în vedere „crescerea nației românești”, întâi politico-economică, pe seama ei urmând apoi să se lanseze bătaia cultural-educativă, civilizatoare.

ALĂTURI ȘI ÎMPREUNĂ CU SAȘII

• Idei și atitudini

La intersecția dintre proprietatea asupra pământului, modul de viață și relațiile cu sașii, ne plasează descrierea, în expresie românească, a unei stări conflictuale sudransilvane din comuna Cincul Mare. Comunitatea bisericilor românești de aici respingea „*cu indignare*” o „*imputațiune*” a autorităților orășenești săsești din acea așezare, care o numiseră „*arogantă*”, „*va se dica obraznica*”. Pentru „*pretensiunile*” lor, de altfel „*bazate pe lege*”, erau chiar „*timbrați*” drept „*comuniști*”. Astfel de cuvinte erau inacceptabile, căci „*notiunea unui comuniste nu coincide cu cererea dreaptă*”, cum era și a lor. Iar subiectul revendicărilor lor era segregarea pământurilor care le reveneau, „*într-un dărab toate, din grădina cailor, în mărime de 13 1/2 jugare, aflătoare în orasiu, lângă strada principala a românilor*”. Pământul era destinat porției canonice („*loc de arătură*”), loc de curte și grădină parohială, loc de „*scoala de pomarit, de scoala de gimnastica*”. Respingând cererile românilor, oficialitățile săsești se dovedeau „*impietrite la anima*” că „**nu vor să dea fraților lor, la bine și la reu, aceea ce cer, și le comprie după drept, ca așea să ne spriginească frații sași a înainta și noi asemenea cu denșii în cultura și ca se se adeverească că ei, sașii, sunt într-adever purtătorii de cultură în oriente. Aceasta nu vor**” (sn).⁴

Conviețuire concurențială. Modele. Crearea și asumarea unui program coerent pentru dezvoltarea societății românești a debutat, cum era și firesc, cu *investigarea* modului de viață al diverselor nații. Al doilea pas a fost *selectarea* caracteristicilor specifice fiecăreia, *evaluarea* lor și a stărilor esențiale, *reținerea* a tot ce trebuia luat în seamă pentru a se ajunge la *modelul* devenit *obiectiv*.

- **Pământul**, ca bază materială a stării generale locale, a constituit, nu întâmplător, un prim subiect de analiză atentă cu referire la deținătorii săi și la modul de valorificare a sa. Concluzia era în favoarea sașilor și ea era recomandată tuturor: „moștenirile naturale contribuie mult la darabuirea pământului (...). Magiarul (...) nu a cuprins încă cu mintea cum se poate prefera o economia mica si buna, unei economii mari si rau purtate. El, cu deosebire-si bagă capul seu in cumperare de pament (...). În Ungaria (atunci includea și Transilvania n.n.), numai germanul e un bun econom intensiv”.⁵ Și totuși, când feldiorenii vor să cedeze temporar „un dărab de pământ” Andrei Șaguna intervine cu un tranșant „Nicidecum!”.⁶ Ulterior, în contextul extensiei „drumurile de fier” vânzările sau schimburile de pământ erau și la români deosebit de atent supravegheate, când nu erau interzise.⁷

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în Sibiu, situația proprietății pământului -temeiul subzistenței și al nivelului de trai- se prezenta în termenii:⁸

Deținători: SAȘII aveau, prin *cetate* 7825 iugăre, în 5561 parcele, iar *extravilan cultivabil* - 4669 iugăre. Indivizii - 3888 iug. în 1268 parc. (maghiarii - 81 iug., 20 parc.). Mai erau proprietari *Comuna bisericească evanghelică* 606 iug. și *subarinul*; alte *corporații și fundații* 2182 iug. ROMÂNII: 688 iug. în 534 parcele.

Lucrătorii pământului erau *arendașii*: 1/3 din Cisnădie - sași și 2/3 din Rășinari - români.

În ceea ce privește „*industriași*”, erau 731: 465 *germani*, 182 *români*. Dinamica celor ocupați cu comerțul era:

1870: 76 germani, 6 români;

1884: 142 germani, 12 români;

1895: 192 germani, 30 români.

- **Modul de viață** al străinilor era subiectul cel mai interesant printre observațiile liderilor analiști-modelatori (chiar dacă, aparent, *urma* bătăliei pentru *pământ și drepturi*), în măsura în care țelul principal al tuturor demersurilor era un standard general de viață mai ridicat pentru români. Exemplificăm doar cu două noi atitudini față de cotidianul rural rășinărean: preocuparea pentru *case/locuințe* și o nouă mentalitate despre „datoșnițele” omului față de animale.

Întâi, rășinărenii erau îndemnați să nu-și mai pună copii în situația de a părăsi satul/țara, „ca servi sau pândari de câmp în România”, ci tinerii să fie dați la meserii deoarece „meseriile sunt în ziua de azi isvoare de bani” și „Prin meserii și-au zidit vecinii nostri sași din Cislădie casele lor frumoase. Prin meserii au făcut Sibianii cetatea lor (s.n.)”⁹, propriile case fiind numite, peiorativ, „colibe” și „bordeie”. Mult vehiculatul atașament sentimental față de tipul locuințelor din ruralul transilvan trebuie nuanțat, fără prejudecăți și clișee.

Amploarea și sensurile modernizării se pot deduce și din aspecte aparent secundare ale existenței cotidiene. Iată un caz apropiat nouă, în primul rând geografic. La doar câțiva kilometri de Sibiu, depășindu-se interesul pentru un aspect bine vizualizat al viețuirii -edificiile-, se declanșează o campanie specială, cu o motivație dedusă din cele mai moderne manifestări ale spiritului european: „Cultura unui popor se cunoaște nu numai după casele în care locuiesce, dară și după starea în carea se află animalele sale domestice (...). Omul nu se cunoaște numai după vestmintele care le poartă, dară și pre vitele care le ține”.¹⁰ Casele, veșmintele și alte bunuri ocupă, într-adevăr, un loc esențial în viața românilor, dar, în noul sistem existențial mai trebuia să intervină o componentă: „semtiul morale”, care funcționase până acum doar după norme tradiționale - religioase. În vremea care ne interesează, progresiv, nivelul de civilizație, moralitatea se verifică și prin comportamente neexprimate până acum, cum ar fi, iată, grija față de „surorile” omului, animalele create de Dumnezeu, ca și oamenii, cărora le-a dat și rațiune ce trebuia folosită în interesul tuturor.

• Urbanitate și ruralitate în Sibiu.

O statistică preliminară.

Din anul 1850¹¹, reținem la Sibiu: 2045 case, 3542 locuințe, cu o populație „de drept” de 12765, dar și 4169 străini. Erau 2098 români, 7495 sași, 977 maghiari, 527 țigani și alții.

Din anul 1857 luăm în considerare doar substructurile Sibiu și Suburbii, astfel: 1103 și 642 case, 2584 și 927 locuințe, 8512 și 3369 localnici și 4157 și 950 străini, 386 și 427 fiind localnici plecați. Români (ortodocși și greco-catolici) fiind 271 și 1541, romano-catolici - 2899 și 783, reformați - 260 și 51, luterani - 5424 și 1342. Interesantă este structura ocupațională: preoți 52 și 4, funcționari-664 și 88, militari (familiști) 62 și 36, industriași 927 și 189, necalificați (agricoli, industriali și comerciali) - 15/ 378/ 69 și 68/ 193/20. Slugi și zilieri erau 251/76 și 266/ 272, alții.

Pe o structură specială a anului 1880, aflăm în Sibiu, cu toate substructurile evidențiate la acea dată, 1869 case, la o populație de 19446, împărțită și după religie și după limba maternă (nu și după etnie) unde apar totuși: români-2746, maghiari-2018, germani-14001 etc. Țiganii sunt incluși, probabil, în rubricile „alte naționalități” și „limba maternă necunoscută” - 216 și 443. E demn de reținut proporția (greu de explicat) dintre ortodocși-8080 și evanghelici-6413.

*

Cu certitudine, relațiile multiple dintre aceste grupuri ocupaționale, dar și dintre indivizii care le compuneau, erau reale, naturale, variate și, pentru noi azi, deosebit de interesante. La începutul deceniului „liberal” (scurt), înseși autoritățile politice încurajau contactele dintre nații, cu scopul evident de a le uniformiza. Cum acest lucru se făcea în sensul maghiarizării (niciodată pentru „germanizare”),¹² dezvoltarea relațiilor dintre români și sași s-a datorat unei realități de care nu se putea face abstracție: complexitatea vieții de zi cu zi. Alături de alte elemente, contactele cotidiene și-au pus amprenta asupra devenirii valorilor identitare.

Diversificări populaționale. Un „atac” puțin previzibil, și totuși puternic, la tradiționalul identitar (în modificare, lentă, chiar și până acum) a fost creșterea populației de la marginea orașelor: „Când cresc orașele vechi, sătenii devin locuitorii suburbiilor/mahalalelor”.¹³

- Intrarea „străinilor” în cel mai restrictiv oraș din Transilvania, în Sibiu¹⁴, cu timpul a reușit să depășească barierele politice, cele economice rămânând multă vreme să-și producă efectul, schimburile dintre proprietarii imobiliari menținând o teritorializare marginală pentru „nesași”. Dacă s-ar fi scris într-un ziar românesc, înainte cu doar trei decenii, că „Edificiul cu grădina, dimpreună cu grădina [Reginei Roth] de sub nr. 48, str. Gușteriților (Elisabethgasse) e din mână a se vinde”¹⁵, faptul ar fi fost excepțional. În anul 1874, nu mai este. Chiar în același an, un comerciant român,

originar din Târgoviște și instalat în Piața Mică din Sibiu cu decenii în urmă ca „Mathey”, se extinde cumpărând *Casele văduvei Weiss* de la nr. 15, unde funcționase un magazin de lumânări. Acest edificiu ce va deveni reședința unei nepoate, „pianistă” premiantă „la Conservatorul din Budapesta”, fiica ultimului român președinte de Tribunal din Transilvania în acel secol, și încă la Odorheul Secuiesc.¹⁶

- Din varii motive, ne-a reținut atenția cu deosebire „servitorimea” (oameni de peste 15 ani): 193 bărbați și 1054 femei, dintre care 44% români, 43% sași, 13% maghiari.¹⁷ Ea a constituit un mesager esențial între sat și oraș, între vechi și nou, între „ceva” și „altceva”. Faptul se datorează nu doar „numerozității” acestor actori, ci și altor factori. De exemplu, concurenței dintre femei cu același statut social, ce proveneau din nații diferite, dintre care unele se dovedeau/se credeau „în feliurite chipuri”- privilegiate, altele marginalizate, cum se considerau românele.

Un rol aparte are însă relația accentuată dintre orășencele ca *stăpâne-modele* și *slujnicele-servante*, foarte adesea *învățăcele*, trimise acolo pentru „a prinde gospodăria”. Trăind în casa celor pe care îi serveau, în intimitatea imediată a „străinilor” (de cele mai multe ori), ele aspirau la a le fi asemenea și, în general, nu puteau să le fie astfel decât în aspecte formale: prin detalii ieftine din îmbrăcăminte, prin pieptănătură și comportament (casnic-moral), aspru condamnat ca libertin, „stricător de obiceiuri” etc.: „(...) trebuie să căutăm efectul acest trist al demoralizațiunii și în alte împregiurări, și ni se pare că nu vom greși de vom pretinde, că și *mulțimea cea mare de slujnice române* de prin orașie, *al căror numer crește pe toată zioa*, au contribuit și contribuie la stricarea și demoralizațiunea poporului sătean. Serăcia, curiositatea (sic!), exemplul și alte împregiurări au addus și *adduc neconținut la orașie o mulțime de fete simple* (s.n.), nevinovate, fără alte neravuri și obiceiuri, decât acelea ce le-au văzut în casa părintească. Aceste ființe slabe, necunoscând înșelăciunile și amăgirile ce le întâmpină în amestecătura cea mare de oameni feluriți de prin orașie, se corup (...)”.¹⁸ În anul 1866 se organizează la Sibiu prima școală pentru pregătirea servitoarelor¹⁹; deținem numeroase legitimații ale acestora, până la primul război mondial, prin care se dovedește cum casele ce se slujeau de servitoare își asumau (sub semnătură) răspunderea pentru comportamentul lor urban.

Cu timpul, spectrul observațiilor se lărgeste, frecvența devine și însușirea modului de organizare a gospodăriei, folosirea unor metode și unelte noi (mașina de cusut), alte lucruri „de mână”, croieli etc.

În limitele aceluiași raționament, și ale aceluiași set documentar, care privește mimarea/copierea unui mod de viață și a unor valori, se poate spune că remanența accentuată în propriile manifestări de viață specifice s-a datorat, nu în mică măsură, tocmai dorinței de a nega pe cei ce le erau neagreabili, care, uneori (adeseori), îi desconsideraseră, îi umiliseră. Și, din nou, dacă nu se puteau opune „celorlalți” altfel, o făceau subliniind manifestări ale propriei personalități: prin evidențierea superiorității lor în anumite domenii, contrariind gusturile „celorlalți”, obiceiurile conaționalilor și chiar propriile tradiții. Supralicitarea podoabelor „streine”, de felul mărgelilor, fundelor, cusăturilor cu materiale importate, a accesoriilor etc. (care au stârnit atâtea judecăți aspre ale intelectualilor români, cum a fost și Octavian Goga, în anul 1907), fac parte din acest context. Ne putem gândi aici și la unele serbări *zgomotoase*, când se exagera și cu scopul de a-i irita, a-i eclipsa pe *alții*, pentru a le *fura*, de exemplu, „spectatorii copii”²⁰ cu prilejul colindelor. Dar și la replici de genul: „*Să adunăm bani, să zugrăvim biserica noastră, să n-o lăsăm ca o șură, cum e la saș*” etc. Relațiile dintre grupurile *stabile* și dominante -de stăpâni- și cele *temporare* în oraș -ale servitorimii și cătanelor- nu privesc doar stările economico-social-culturale și naționale, ci, mai ales, permanenta schimbare a acestora, contextualizată într-o Europă deja mult globalizată.

FORME EDUCATIONALE SPECIFICE

● **Școli de agricultură și de meserii** la români erau o șansă pentru creșterea calității vieții.

Semnalăm întâi un caz particular -dar semnificativ-, pentru interesul general acordat specializării în lucrarea pământului, o bătălie acută la acea dată. Este vorba despre disputa ce privea organizarea -într-un sistem- a învățământului agricol, prin crearea *școlilor de agricultură*. În anul 1868, românii sunt prinși în dezbaterile proiectului *Universității săsești*, care proiect „S-au așternut singuratecelor părți ale publicului spre preconsultare și decisiune”, el, publicul, „cunoscând folosurile acestui proiect pre câmpul agriculturii”. Fiecare cerc de pe teritoriul *Universității* avea, firește, o propunere diferită de a celorlalte, conform necesităților sale. Brașovenii au propus școlarizare prin stipendii, iar învățăcelul să călătorească „din loc în loc”, după modelul german al breslelor. Propunerea principală era ca acestora să li se acorde 12000 fl., dar Mediașul singur dorea 20.000 fl., Orăștia 10.000, Sebeșul dorea 3 școli. Deputatul Theil avea un alt proiect: 3 institute de agronomie, în

Brașov, Bistrița și Sibiu, aici arondându-se Sighișoara, Mediaș, Sebeș, Cohalm, Cincu, Orăștie, Nocrich, sub conducerea directă a „Universității”, cu fonduri de 6000 fl. La început se prevedeau 30 elevi, care făceau și producție, dețineau „unelte de învățat”, studiau științe aplicate după o programă anume, dar și limbi străine, istorie, geografie etc.²¹

Modificarea atitudinii față de învățământul agricol a avut efecte vizibile, chiar și fără funcționarea amintitelor școli. În deceniul 4 al secolului al XIX-lea, sașii aveau deja *Reuniuni* specifice, și nu doar în Sibiu, ci și, de exemplu, în Miercurea Sibiului. Aici, în anul 1840, un notar a adunat lângă sine 78 *acționari fondatori* și a înființat „*Reußmarkter Feldbauern-und Unterstützung. Verein*”, de mare succes în zonă.²² Asociațiile profesionale „*de agricultură*” ale ...orășenilor, ulterior ale satelor mai bogate, deveneau *dascăli* ai celor ce practicau agricultura. *Reuniunea de agricultură a sașilor* din Sibiu, model pentru conlocuitori, avea cele mai bune relații cu membrii *Reuniunii române de agricultură* din Sibiu, în special cu Dimitrie Comșa, profesor la Institutul *andreian* pentru viitorii dascăli și preoți sătești români: el (organizația condusă de el) ajunge să se felicite în presă cu corespondentul său sas, iar acesta-i facilitează intrarea în săli de expoziții altfel „închise” românilor. De altfel, este evident că, fie și în secolul „naționalităților”, relațiile personale ale liderilor, și ale oamenilor de rând, sunt de cea mai mare eficiență în stabilirea și extinderea unor noi căi de comunicare între transilvăneni. Despre impresionante căsătorii, cununii și „creștinări” interetnice sibiene vom vorbi cu alt prilej.

În anul 1869, D. Popovici Barcianu, „director în Resinariu”, face o deplasare „de documentare” tocmai la Lipsca, fiind membru într-o delegație a dascălilor din Ungaria. Sub imperiul unor impresii puternice imediate, el și trimite o corespondență la *Telegraful Român*, în care descrie „Sassonia”, pământ vitregit de natură, dar îmbogățit prin munca oamenilor. Aceștia meritau admirația oricui pentru agricultura („cea mai performantă” din Europa) pe care o practicau. Concluzia sa mărturisită este aceea că înființarea, și susținerea, școlilor populare din Ardeal - subordonată sistemelor moderne de învățământ și specificului locului - era subsumată convingerii: „Capitalul folosit pentru școli este cel bine asigurat și care aduce cel mai mare folos!”

Timpul dovedea, din zi în zi, că activitatea *reuniunilor* agricole și ale meseriașilor nu putea suplini existența școlilor speciale. În ianuarie 1872, inițiative apar în numeroase locuri, replici la neîndeplinitele propuneri oficiale. Aproape de Sibiu, în Rășinariul care avea model pe „cislădieni” (sași), Petru Brote propune și obține aprobarea Sinodului parohial pentru „înființarea unei școli practice de meseriași”. După o expunere introductivă care parcurgea o motivație de la conflictul cu turcii, până la filosofia vieții, se trece la constatări pragmatice de genul: „Popoarele cele invetiate seu culte domnesc peste cele neculte și știu castiga mai ușor cele de lipse (...) și-si zidesc case frumoase (...) pre cand cele neculte locuiesc în colibi și în bordeie”. Concluzia finală: „Resinariii are un venit annual care trece preste 20 mii de fl. val. aust., cu una mie pe an se poate susține aici o școla unde invatie 10 până la 15 baieti din școala noastră normala unele meserii mai de lipsa noua romanilor”. Sinodul aprobă *ideia*, cere un *proiect*, alcătuit de un *comitet* așa încât în anul următor să se realizeze benefica inițiativă de înființare a „*unei școli practice pentru meseriași*”. (Anexa 1).

Un alt episod de reținut aici este cel ce-și are începutul în „*Asociațiunea românilor brasioveni pentru lățirea și promovarea meseriilor între români*”, patronată de Sinodul protopopesco I al Brașovului, cu doi conducători de talia unor Bartolomeu Baiulescu și Iosif Barac. Inițiativa venea din anul 1869 și de *mainainte chiar*: „Cătu am pierdut în acesta privintia [aceasta] nu de la a. 1848 încoace, ci numai de trei ani, semte numai acela care numera firmele strainilor ce se înmultiesc an de an”. Dacă n-a reușit în demersul din anul 1872, *intelighenția* brașoveană redemarează acțiunea în anul 1874. Acum se face apel din nou la „*Apelul comitetului bravilor nostri români brasioveni asociați pentru lățirea meseriilor între români*”, cărora le răspund brănenii sub genericile: „Comerțul, industria, meseriile și agricultura: acestea [sunt] surginti puternice ale averii naționale” și „O meserie pretiuește cât o mosie”. Încercările de a compensa neîmplinirile sunt variate: „*Comitetul Asociațiunei românilor Brasioveni pentru sprijinirea invatiaceilor meseriasi și a școlilor români* face prin acesta cunoscut cum-ca sunt a se distribui 10 stipendii de câte 5 fl. v.a. din partea '*despertiementului I* cercual al *Asociațiunii Transilvane pentru literatura și cultura poporului roman*' la 10 invetiacei de meserie. Petentii au se se adreseze la numitul comitet până la 1 Martie 1874 cu atestat de la maestru prin care sa documenteze purtarea lor și locul unde s-au nascut”.²³ (Anexele 2 și 3).

Eșecul proiectelor oficiale despre care am vorbit la început a fost, iată, depășit -poate s-a constituit chiar într-un îndemn!- iar unele inițiative locale au devenit adevărate succese, cum au fost și cele din Săliște și Orăștie, cel puțin.

● Educație cultural-muzicală.

Pentru o caracterizare globală a stărilor ce privesc educația cultural-muzicală și interferențele semnificative de pe acest palier, în mod firesc s-ar impune a se cerceta un *grup* mare, pentru a fi reprezentativ. Doar că, în cazul începuturilor modernizării -oricum, al schimbărilor fundamentale din primele două decenii postpașoptiste- nu putem lua în calcul întotdeauna grupuri foarte numeroase, pentru că ele nici nu puteau exista la acea dată. E suficient să fie cu adevărat semnificative și astfel, bine valorizate, ele devin reprezentative, convingătoare.

Din acest perimetru am reținut doar câteva fapte cu un conținut deosebit. În primul rând, pentru începuturile educației muzicale sistematice românești din Sibiu, ni s-a părut că trebuie revelate demersurile din spațiul ecleziastic și educațional-teologic, pentru că aici se pregăteau cei dintâi intelectuali numeroși ai satelor -teologii. În al doilea rând, și în legătură, aproape directă, cu aceștia, ne-am gândit la ceea ce s-a întâmplat odată cu înființarea și funcționarea *Reuniunii române de muzică din Sibiu*.

- În toate istoriile ce privesc **învățământul teologic românesc sibian**, singurele referințe la studiul muzicii pornesc de la „muzica rituală”. Pe parcursul unor cercetări ce aveau alt obiect am descoperit că în spațiul cultural din arealul conzistorial sibian preocupările din acest domeniu erau mai vechi și mai largi. Nu eram surprinși pentru că ne regăseam în climatul cultural șagunian. Știam că *Marele Andrei* -lider și susținător necontestat al bisericii sale- în *Biblia* sa folosisese ilustrații de la Leipzig, din școala graficii de carte „*düreriene*”, un gest de curaj în mediul tradițional românesc.

În chiar acel moment întâlneam și alte diverse, uneori „mărunte”, inițiative menite să facă loc înnoirilor indispensabile consolidării unei societăți capabile să se modernizeze. În manuscrisul *Protocolului Cheltuielilor Episcopiei* (în curs de publicare) se decontează „lucrări” concrete „în favorul” educației muzicale: alcătuirea de programe noi și angajarea de profesori eficienți în viziunea proiectelor sale, ceea ce era altceva decât de mult consacrată „cântare rituală”. În anul 1850, „*Profesorului de cântări Nicolae Begnescu*” i se plătește leafă pe lunile ianuarie-martie, 125 fl., apoi pe 4 luni doar 66 fl. 40 cr.; în anul 1851 este numit „*învățător de cântări la cleric*”. Ulterior, figurează „*catehet*” și „*profesorul de muzică corală*”, dar, nemulțumit că nu avansează repede, va părăsi confesiunea greco-ortodoxă, trecând la catolicism.

Din luna iulie a aceluiași an 1851 apare însă „*Domnul Tenker, prof. de cântare*”, iar în anul 1857 „*profesor de muzică horală*” este „*Dl. Esinger*”, plătit cu 100 fl. pe o jumătate de an. Tot din acel document știm cât de des era acordat pianul Episcopiei. Interesant este că el *exista* aici, fiind inacceptabil în muzica rituală, ca orice instrument muzical și, teoretic necesar educației muzicale a clericilor. Din anul 1858, „*acordarea clavierului*” devine o permanență. În anul următor operațiunea se referă la „*acordarea clavierului*” numit „*semin(arial)*”, și se va face anual (în 1860 va costa 5 fl.40cr.!).

- **Reuniunea română de muzică.** În a doua jumătate a tulburătorului secol al XIX-lea, Andrei Șaguna întruchipează cel mai înalt, prompt și eficient nivel de la care se dirijează și se încurajează receptarea inovațiilor, ceea ce facilitează colaborări diverse, și, concomitent, susține gesturile manifeste de demnitate și personalitate ale „poporenilor săi”. Imediat după acest nivel, a activat grupul *primilor intermediari*, al celor care cultivau inițiativele superioare ca pe o *prelungire* corespunzătoare necesităților imediate și pe termen lung, dar și posibilități reale, ori, măcar, potențiale. Pentru noi, cronologic, aceste *prelungiri* s-au dezvoltat în deceniul în care a murit Andrei Șaguna. „Tocmai în anii 1870, aici în Sibiu se aflau elemente suficiente și cu pricepere, ca să înființeze o reuniune română de muzică și se o susțină între condițiuni favorabile”. Pentru această realizare s-au concentrat forțele tuturor institutiilor românești, în frunte cu *Consistoriul arhiepiscopal* și *Seminariul teologic*, „*lamura cărturarilor nostri români*”. Li s-au alăturat, sau au venit ulterior, gazetarii, profesorii, negustorii, funcționarii de stat cu familiile lor etc. Ceea ce știau românii încă de la acea dată era că însăși ideea înființării unei reuniuni, la început „de cântări”, apoi „de muzică”, s-a datorat împrejurării că: „Aici în Sibiu elementul german, înțelegem pe sași (...), cultiva cu predilecțiune și cu multă îngrijire musica și astăzi încă (1905 nn) nu este oraș în patria noastră, în care să se facă atâta muzică ca și aici la Sașii din Sibiu”.²⁴ La această împrejurare favorizantă autorul analizei tematice pe care am luat-o în considerare adaugă și faptul că „în familiile române de aici se cultiva musica cu însuflețire și cu pricepere”.

Și așa, în 16 noiembrie 1878 (cu 17 ani în urmă, tot într-un noiembrie și în același loc, s-a constituit aici ASTRA), „se ține, în sala cea mare a seminarului arhiepiscopal pedagogico-teologic ședința de constituire” a *Reuniunii*, printr-o adunare generală a românilor, sub conducerea marelui

patriot, cu studii la Lipsca, Zaharia Boiu. „Director de musică” este angajat Karl Frühling și primele piese „care s-au luat în studiu” au fost din Mendelssohn Bartholdy, Bianchi, Humpel și Wiest. Cum ultimii autori erau prezenți prin piesele „Rugăciunea românului” și, respectiv, „Hora Sinai”, atât profesionalismul, cât și dorința românilor de a fi bine reprezentați în acest context era satisfăcută. (Anexa 4).

La 1 mai 1881, conducerea *Reuniunii* revine brașoveanului Gheorghe Dima, urmat de Timotei Popovici (1899), ca apoi conducătorul muzical să fie Hermann Kirchner. O și mai evidentă colaborare firească se înregistrează prin românii și sașii soliști, instrumentali și vocali, locali, transilvăneni, din Imperiu, în general. La prima reprezentație a lui Gheorghe Dima (1881), solist este „advocatu de aici Dr. F. Orendt”, când dirijorul își lansează „opuri originale” - două cântece populare românești inconfundabile: „Hai leliță din cel saț” și „Cucuruz cu frunza-n sus”. La concertul din anul următor, ținta este și mai ridicată: „Cu ocasiunea aceasta avem să înregistrăm și novitate. Întâiași dată am audit într-un concert o cântare religioasă din biserica noastră greco-orientală. Pentru aceasta suntem îndatorați d-lui Gheorghe Dima, care încearcă să facă și cântările orientale capabile de musica de artă, cum sunt cele occidentale”, identitatea religioasă fiind echivalată cu identitatea națiunii române. Același Gheorghe Dima era în anul 1887 dirijorul societății muzicale săsești „Hermannstadter Mannergesang-Verein”.

Și așa, aici se interferează oameni și opere -ca niște fapte oarecare, cum erau ele într-un spațiu european cu granițe culturale flexibile-: compozitorii (Reineke compune pe versuri de Carmen Sylva), soliștii (fiica și neppata protopopului de la *Biserica din Groapă-d-na*. judecător Petru Roșca, Maria și fiica lor, tot Maria, viitoarea soție a teologului-pedagog Ioan Crișan), pianiștii -compozitorul N. W. Gade și Victor de Heldenberg cântă alături de preotul Isaia Popa și Iulius Schaeffer. Acesta din urmă -„virtuos în pian și al muzicei militare de la regimentul de infanterie Nr.2” - a compus pentru Reuniune „Opera Mărioara”, „Floricea de pe râț”, „Foaie verde de bujor”, etc. pe când fiica președintei *Reuniunii femeilor române* din Sibiu (Maria Cosma), va deveni *D-na Minerva Schaeffer*. Aprecierile conaționalilor-auditori sunt importante pentru români, încurajatoare pentru „artiști” și public. Se rețin pentru istoria *Reuniunii* și texte din *Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt* sau *Hermannstädter Zeitung*. „În seara de 22 a lunei curente (decembrie n.n.), reuniunea română de cântări de aici a aranjat în sala de la Musikverein concertul seu ordinaru și esecutarea, în toată puterea cuvântului se pote considera ca eminent succesă. Deși reuniunea și de astă dată, ca și până aci, și-a dat concertul fără nici un sgomot sau reclamnă, totuși numeroșii ei amici și aderenți (...) s-au adunat (...)”, nu în ultimul rând melomanii sași.²⁵

Ca un simptom firesc pe traseul dezvoltării culturii naționale, românii nu renunță la încurajarea creșterii cantitative și la diversificarea repertoriului național alăturându-l, cu respectul cuvenit, capodoperelor universale, cum a fost mereu cântata „Creațiunea” lui Händel. Membrii *Reuniunii* vor rămâne (aproape) exclusiv români. Dar la conservatorul de muzică sibian, eleve ale lui H. Kirchner erau și Delia Olariu, Hortensia Median, Maria Popescu - „fiica comerciantului Aurel Popescu”, Iuliu Enescu, Alexandru Simonescu, Virgil Ciobanu²⁶ etc.

Existența și funcționarea *reuniunilor de muzică* a creat numeroase dispute, în joc fiind „Principiul național în musică”.²⁷ În anul 1907, la balul românesc de la Brad, Octavian Goga impunea fiicelelor de preoți și dascăli români -cu hotărâre!- *costumul de Săliște*. În același an, și în aceeași revistă (*Țara Noastră*), se declară ca fiind de neiertat: „(...) acel învățător sau preot, care răspândește cântec strein, ori joc strein, care nu se poate jelui sau veseli între marginile poruncite de sufletul nostru românesc, e deopotrivă păcătos (...) vânzătorul de neam, căci mintea lui vinovată fură ceva din comoara strămoșească”²⁸. Era, în acel an, consecutiv inaugurării *Muzeului național al românilor* de la Sibiu, succesului de la *Expoziția jubiliară din București și Sfințirii Catedralei Ortodoxe* din Sibiu, o efervescență orientată spre cultivarea elementelor naționale în toate formele de existență. Profesorul de la Institutul andreian, Timotei Popovici (plecat -?- de la conducerea *Reuniunii* în acel an), combate elementele străine ce au pătruns deja în viața muzicală românească, socotind că n-a venit încă vremea pentru ele. În pledoaria sa cita și din „scriitorul german Marx”, care era deosebit de atent cu valorile „muzicei populare”, combătea alte inițiative: „cântecele populare nemțești au fost introduse chiar și în școalele populare ale noastre”, cu referire la o colecție a „învățătorului brașovean N. Stoicovici”. O făcea mai ales pentru că nu se pomenise până la acea dată „ca vreun cântec poporal românesc sau în genere vreo compoziție musicală a vreunui autor român se se fi cântat în vreo școală sau reuniune de pildă săsească etc.”. Componenta națională din aceste considerații -nicicum doar *musicale*- este dominantă, dar și realistă și eficientă, am adăuga. Mai ales în condițiile în care ea a funcționat ca o contrapondere la

mimetismul cultural (firesc în orice societate multiculturală) asigurând astfel un echilibru care a menținut cultura muzicală românească în limitele bunului simț și normalității timpului.

• Educație fetelor: eleve și școli.

Răspunzând unor imperative ale epocii și provocărilor sale, pe temeiul experiențelor anterioare, sensul impulsurilor cultural-naționale se orientează -cu preponderență- spre școlile românești din sate și orașe. În aceste „pepiniere” culturale profesau/activau preoții/dascălii școliți la Sibiu sau aiurea, doamnele și domnișoarele „umblate” și specializate prin Europa, pedagogi, intelectuali etc.

- În acest nou sistem, ca un caz particular -fără a fi singular- se prezintă situația de la **Școala civilă de fete a Asociațiunii** din Sibiu.²⁹ Studiul unora dintre materiile cu caracter practic-educativ de aici sunt exemplare pentru modul în care s-au intersectat sibienii români și sași, cu avantajul ambelor grupuri. Creată pentru a nu mai lăsa fetele române la discreția unei educații exclusiv străine, aici s-a valorificat un mare potențial cultural românesc. Dar, cum obiectivul de a se realiza un nivel ridicat al procesului de învățământ, în întregul său, nu putea fi subsumat „purității corpului profesoral”, în cel mai firesc spirit transilvan s-a apelat la dascălii pe care-i vom enumera mai jos. O facem pentru că apartenența lor la o nație, specialitățile pe care le practică și relațiile matrimoniale pe care le stabilesc (vezi Adela de Heldenberg, măritată Brote și Minerva Cosma, măritată Schaffer) sunt de cel mai mare interes: „Matilda Mangesius măr. Pflëbs, profesoară la școala superioară de fete evangh.-luter. din localitate, a instruit gimnastica din 1 septembrie 1887 până în 30 iunie 1894. (...) Terezia Czekelius, profesoară de lucru manual, a predat acest obiect în cursul compl. în 1887/8, Adela de Heldenberg măr. Brote, profesoară de muzică, a dat ore de pian din 1 sept. 1890, până în 30 iunie 1894. (...) Victoria de Heldenberg măr. Teutsch, profesoară de muzică, a dat ore de pian din 1 septembrie 1890, până în 30 iun. 1894, Iulius Schaffer, profesor de muzică, a dat ore de pian și de cântare din 1 sept. 1890, până în 30 iunie 1908 (...)”. Dar și Mina Wagner (prof. de gimnastică), Selma Mockesch (prof. de muzică), Mathilda Roth (prof. de muzică), Elsa de Heldenberg („dă ore de violină”), „Lotte Goldschmiedt, profesoară la școala superioară de fete evangh.-luter. din loc. a predat pictura”. Acestea erau forțele „neromânești”, din totalul de 64 cadre didactice ale școlii, pe care se sprijineau, până în anul 1909, organizatorii învățământului viitoarelor mame și soții de intelectuali români de dinainte de unire. Să lărgim această paletă alăturând profesoarelor de origine germanică pe românele devenite profesoare ca absolvente ale școlilor evanghelice sibiene: Maria Florea și Maria Roman, Cornelia Surdu (din Odorheiul Secuiesc), Laura Vlad, absolventă a Academiei de pictură din München. Prima guvernantă a internatului, care a funcționat „ca mâna dreaptă a directoarei” din 15 sept. 1886 până-n 30 iunie 1891, a fost Maria Gherich, urmată de Cornelia Ciceu, Ana Broștean și Silvia Piso.

Pentru ilustrarea unor ambiguități, firești epocii (motiv pentru care le și numim *căutări*), invocăm *Adunarea generală a Asociațiunii* de la Șomcuța Mare -1869-, unde, în programul principal George Barițiu a susținut conferința „Despre educația fetelor”. Neamunțată (nepopularizată, deci), „literată” Constanța Dunca (în anul 1881 o activistă de seama a *Expoziției Asociațiunii din Sibiu*) va vorbi despre tema ei preferată: „Emanciparea femeilor”, analizând subiectul din antichitate, prin medievalitatea italică până la zi. Numai că de această intervenție mult mai interesate se dovedesc ... femeile străine, iar comentariile presei românești ne indică de ce nu s-au „îmbulzit” românele la o astfel de conferință (fuseseră totuși aproape 500 participanți ?!); era în joc o tradiție care putea antrena, vai!, aspirația femeilor spre o egalitate cu bărbații „în afaceri publice”, și atunci se putea uita care e „rolul femeii” în societate! Chiar și cu această convingere, periodicele numite admiteau că „în drept și acuitate” femeile se dovedesc, adeseori, superioare. Pe de altă parte, până și „doamna Constanța Dunca”, care militează pentru strădania femeilor de a-și înnobila spiritul și inima, prin lecturi și studii, ajunge la chestiuni mai practice. Ea provoacă femeile „a se asocia și a lucra și într-acolo, ca să se lățească între femeile române meseriile potrivite, ca să nu fie silite românele a-și vinde produsele sale străinilor și apoi cu banii iarăși în mâna acelorora pentru manufacturile cu care le place a se împodobi (...)”.³⁰

La sfârșitul anului 1872, se înregistrează oarecari succese în acțiunea de strângere a fondului și „pentru înființarea unei școle rom. de fetițe în Clusiu”³¹. Prezintă ambianța în care se desfășura această acțiune reproducând „lista prestimatei dōmne Rosalia Pop în Gelau” (edificatoare prin mediul *ne-central* din care provine) și nu pe cele din orașele mari Tg. Mureș, Odorhei, Blaj sau Cluj. Aici se regăsesc „d-na Fried. Klein-5 fl., d-na Vencesl. Petratsek- 5fl., d-na comtesa Coloman Esterhazy-5 fl., D-na Maria Stan-5 fl., d-na M.Krausz 2 fl., d. Elisei Barbos 1 fl.”.

Caracteristicile ce se degajă sunt aceleași cu cele ale altor „liste de subscripții”: strădanii, într-un mediu strâmtorat, dar insistent, care nu beneficiază de susținători bogați, dar capabil să integreze în propriul program gesturile de generozitate ale semenilor, fie și aparținători ai altor nații ori religii. Ca o rază de lumină, mult așteptată și extrem de bine primită, tocmai pentru că era (aproape) singulară, a fost oferta Comitetului națiunii săsești din Făgăraș, Josef von Kiș (!), de a lăsa, încă din anul 1847, 167 galbeni pentru o școală la care să aibă acces fete din cinci confesiuni.³²

- **La Arbeitsschule des ev. (Orts-) Frauenvereins in Hermannstadt**, urmau școală fete din medii mijlocii, anonime și fără nimbul de popularitate pe care îl aveau sibiencile „de neam”. Prezentăm situația elevelor române de aici folosind relatări³³ de la examenele de sfârșit de an ale *Școlii de lucru femeiesc* din Sibiu, publicate în revista care avea cea mai mare circulație în sate și orașe modeste românești, ziarul șagunian *Telegraful Român*, apărut în tipografia *Conzistoriului* începând din anul 1853, neîntrerupt vreodată până azi. Pe acest *seismograf* -la care am apelat și până acum- se înregistrează întâi propaganda pentru ca fetele române să urmeze „școli străine”. Odată cu apariția/dezvoltarea propriilor instituții de învățământ, se vehiculează cu insistență pericolul ca româncele/românii să-și piardă limba și obiceiurile, să devină „maimuțite”, să copieze pe ceilalți etc.

1899. „Românce în scola de lucru femeiesc din Sibiu. La 20 iuliu n. (stil nou n.n.) s-a ținut (...) sub presidiul D-lui episcop evanghelic aug. Dr. Müller, examenul de vară. Școala e susținută de Reuniunea damelor evanghelice, prezidentă d-na Matilda Gebbel, soția consilierului ministerial Carol Gebbel. În discursul ținut după examen, Dl. Episcop a recomandat elevelor studiul mai departe în cele economice casnice și a mulțumit totodată puterilor didactice pentru succesul reputat cu elevele. După examen, publicul asistent s-a delectat cu expoziția elevelor aranjată în 2 sale cu multă artă și gust. Au fost expuse obiecte pregătite cu împletire de ace, îndrire, înodare, încadrare, cusutul cu mâna și cu mașina, haine și alte veșminte gătite de eleve, broderie, desemn liber și croit (...). [Se remarcă din] cursul III: E. Tăbăcar, cu diplomă pentru școala superioară și Eugenia Grecu, cursul II: Aurelia Bardosy, Luisa Duma, Maria Pop și Elisa Prasca, cursul I: d-na (! n.n.) Maria Popescu. (...) Toate au expus lucruri în sala de expoziție, secerând lauda superiorității scolare și a publicului ales ce a asistat la examen și a cercetat expoziția”.

În plan complementar, în același an se semnală, cu nedisimulată mândrie, că „De la Seminariul românesc de la Lipsca ne vine vestea plăcută că d. Sterie S.” absolvent al cursului clerical de la Sibiu „a depus cu succes în 29 iun. examenul de doctor în filologie la Universitatea de acolo”. Cu și mai mare plăcere se consemnează că „în luna trecută au mai făcut examenul de DR. în limba română acolo doi nemți, membri ai seminarului român, anume domnii Adolf Stordi și Eugen Neumann”.³⁴

1900. „Adunarea generală a Reuniunii femeilor săsoaice din localitate, pentru ajutorarea școlii de fete evanghelice s-a ținut la 1 iulie n. fiind de față 48 membri. (...) S-a decis ca pe la începutul lui octombrie să se serbeze- fără mare pompă- jubileul de 25 ani al reuniunii, aranjându-se o reprezentare festivă teatrală 'Chipuri din viața femeiască' și un bazar în pavilionul de sticlă din grădina Herman.” A devenit atunci „nou prezidentă Josefina Bieltz”. La examenul Institutului de lucru de mână din acel an au expus nu mai puțin decât 12 românce.

1901. „Examen. Anunțăm cu plăcere că simpatica d-ra Aneta Mitru din Bacău (România) a depus cu succes eminent examenul de profesoară la școala evanghelic-luterană de lucru de mână (Lutherschule) din localitate. Din lucrările de la expoziția acestei școale s-a remarcat bine talentul și dexteritatea d-rei Mitru și avem convingerea că școala la care va fi aplicată ca profesoară va câștiga o bună putere didactică”.

Revenind la relația indestructibilă dintre aspirațiile identitare ale postpașoptismului imediat, concret, cu conlocuitorii și problematica școlilor de fete -viitoare mame și soții din ce în ce mai bine educate-, îl vom invoca pe George Barițiu, „enciclopedist” al secolului al XIX-lea, ale cărui observații, realizate din interiorul bătăliilor naționale, sunt de cea mai mare credibilitate. Este bineștiut că educația în școli străine a avut numeroase efecte pozitive, în primul rând acumularea de cunoștințe, diverse. În condițiile speciale ale unui „secol al naționalităților”, efectele negative ce decurg din această situație au devenit însă numeroase și fundamentale (deși ele se vor dovedi „pozitive”, fie și numai pentru că i-au impulsionat pe români să-și dezvolte propriile școli): „Până în acea epocă școli românești de fete erau adevărată raritate; puține [fete] câte voiau să învețe ceva mai mult mergeau în școli de alte limbi, de unde ieșeau cu idei confuze și lipsite de spirit național, iar limba maternă vorbind-o cu batjocură, un jargon rupător de urechi, nesciind să scrie românește nici o simplă epistolă la părinți, la vreo mătușă”³⁵. La un moment dat, presa românească abundă în

astfel de considerații. Iar implicarea femeii în politica națională nu mai putea fi evitată. La început neexplicit, în anii următori explicit, ele vor sluji demonstrația despre capacitatea creatoare a românilor.³⁶

În familii, „la doamne”.

Cineva, cândva, va trebui să se ocupe de schimbul ideilor, atitudinilor, abilităților, mentalităților care se producea în contextul „găzduirilor” fetelor și băieților de școală în orașe, la români sau la străini, atunci când românii fie nu existau, fie nu aveau capacitatea de a răspunde tuturor cererilor. În chiar anul 1864, prospectul statistic al *Gimnaziului de Stat* din Sibiu arăta astfel: români greco-ortodocși - 16, greco-catolici - 43, germani romano-catolici - 88, unguri romano-catolici - 37, reformați - 2, croați - 3, poloni - 3 (în 1863: 148 români din totalul de 257; în 1867: 238 din 438). Unde puteau fi cazați acești elevi români, în alte case decât ale românilor din *Josefin* și *Maieri*, dar mai ales ale sașilor din suburbii sau din *Cetate*. Mai mult decât găzduirile școlarilor, se practica activ și „educația în familii” similară cu „ucenicia la meserii”. Iată ce ofertă -repetată- se publică în presa românească: „O familie onestă germană din Sibiu doresce a lua câteva domnișoare tinere în creștere. Pentru cultivarea și perfecționarea lor se poartă grija cea mai conștiincioasă. Tot acolo se instruează dame într-un mod practic și ușor în facerea de haine. Desluciri mai de aproape se dau în Sabiiu, Piața Mică, nr. 404, etgiu I”.³⁷

Iată un context -și o determinare- în care români trebuiau să susțină o (acum uitată) primă școală de fete din Cetatea Sibiului, pe lângă biserica „grecească”.³⁸ Școala fusese inițiată/susținută de *Reuniunea femeilor române din Brașov*, cu sprijinul lui Andrei Șaguna, iar la serbarea de sfârșit de an (1870) cele 23 eleve, „îmbrăcate și gătite curat, cu fețele vesele”, dovedeau că au învățat tot ce se cuvenea dintre „obiectele prescrise”, printr-un cleric (I. Vințelar). Condușe de „învățătoarea” lor (care funcționase și la Rășinari, Maria Georgevici)³⁹, în chiar mica expoziție a serbării „faceau în pracsă, chiar în examen înaintea ochilor privitorilor”, cămeși, peptare, ciorapi, legăturite și alte multe „împletituri și cusături”. Succesul unor astfel de școli revela o șansă: „să nu mai fim constrânși a încredința fetele noastre, precum se întâmplă încă în multe părți, cu deosebire ale Banatului și Ungariei, la femei străine cari, spre nereparabila daună a națiunii noastre nu sunt în stare a le instrui în mod cuviincios, nici a le educa în spirit național și bisericesc”.

Din Cărpiniș, prin București și Sibiu, în Regina-Canada.

Să ne apropiem de un episod extrem de plăcut și semnificativ pentru cercetarea subiectului nostru, care acoperă (succint) nu doar un nivel local, ci și unul european și intercontinental. Este vorba despre „cazul Minerva Sârbu”, pe care ni l-a semnalat doamna prof. univ. Evelyn Jonescu, de la Universitatea din Regina, Canada, cu care am cultivat o frumoasă și folositoare colaborare. De aici se poate desluși capacitatea „specificului național” de a depăși spațiul originar și a se integra în/a se plia pe alte structuri, continuând să-și manifeste personalitatea. Pentru o înțelegere mai complexă a problematicii cuprinse în acest episod, se impune pentru început, o observație aparte, cu mare grad de generalizare: când „naționalul” însuși s-a dezvoltat într-o societate multiculturală, cum a fost cea transilvană, orice proces de acest fel a fost mai simplu și mai clar, totul bazându-se pe experiențe imanente existenței multiculturale, și încă a uneia pe termen lung. Aceasta, în mod evident, era deja exersată în *păstrarea* a ceea ce înseamnă *esența* fenomenului, în timp ce *preluările*, bine valorizate, și numai după ce fuseseră validate de timp, puteau fi judicios orientate. Beneficiile au fost întotdeauna în ambele (în toate) sensurile. În acest context, transilvanii și-au păstrat -pe oriunde și pentru multă vreme- ceea ce le era indispensabil pentru a-și (re)confirma sentimentul valorii *de sine*, reușind o *integrare* (onorantă) tocmai prin activități clasice *tradițional-identitare*. *Supraviețuirea culturală* se învață și ea!

Născută în familia unui mic funcționar român din Cărpiniș, Minerva Sârbu a avut un traseu caracterizant pentru o anumite categorie de fete transilvane. Nu avansăm alte date despre familia sa ardeleană (într-un punct, mixtă și ea ?), dar, cu certitudine, era asemenea celorlalte, care conștientizaseră posibila încărcătură „națională” a oricărui gest. Numele copiilor familiei Sârbu au valoare de *patriotism afișat*, o semnificație național-superioară ușor sesizabilă, ele invocând romanitatea românilor și istoria eroică recentă, pașoptistă: *Letiția, Aurelia, Pompiliu, Roman, Iancu*. *Minerva* a învățat la Școala de la Măgurele din București, condusă de Ioan Slavici, s-a perfecționat apoi la școala „de lucru a femeilor evanghelice” din Sibiu, unde a și „depus examenul” pentru a deveni profesoară „de lucru manual”. La sfârșitul secolului al XIX-lea, familia sa a emigrat în Canada (erau rude ale primului preot ortodox român din acel spațiu), iar ea, căsătorită cu un român din „Țară”, va deveni fermieră. Având un astfel de trecut nu este de mirare că a păstrat cu

grijă *lucrături* specifice producțiilor de la ambele școli și din familia sa transilvană, alte documente din tinerețe. După decenii bune de la stingerea ei în Canada, sesizând valori „la vedere”, dar și pe cele ascunse unei priviri oarecare, cum se întâmplă mai ales în ultima vreme, soția nepotului său, Evelyn Jonescu, a organizat cu aceste piese o mult apreciată expoziție la Primăria din Regina.

Pentru noi este semnificativ că această realizare se datorează unei intelectuale care, ea însăși, este o exponentă a *întâlnirilor și interferențelor* multiculturale. Canadiană cu origini într-o familie mixtă europeană, după tată anglo-scoțiană și după mamă norvegiană, căsătorită cu un român, Evelyn Jonescu este un segment dintr-o posibilă reprezentare a unei culturi-sumă a mai multora. Disponibilitatea sa de a cerceta cu temeinicie identitățile s-a verificat și prin aceea că a realizat o „cronică de familie” norvegiană, care beneficiază de un index de nume cu nu mai puțin de 1700 referințe. În cazul mătușii prin alianță, care, deși venită dintr-o Românie atât de îndepărtată și obscură, o impresionase cu siguranță, având la îndemână obiecte tridimensionale atractive, s-a orientat spre a realiza o expoziție. Aici, s-a concentrat -în principal- pe frumusețea, insolitul și diversitatea documentelor, a exponatelor. Dar nu s-a putut dispensa -nu putea, nici nu și-a dorit s-o facă- de investigația științifică ce putea/trebuia să explice, ca în cazul oricărei expoziții profesionale, procesul complex care motiva/justifica *aparențele*.

Pe alt palier, important pentru întregul demers este și faptul că și-a folosit capacitatea de a face judecăți de valoare din afara specificităților și obișnuințelor individuale, personale sau ale grupului său originar, caracteristicile societății canadiene facilitându-i o astfel de atitudine, de altfel nativă și culturală. Interesul pentru *subtextul* numeroaselor informații (aprent) colaterale venite din Sibiu, pe care le-a valorificat în expoziție, a făcut ca această manifestare „*de artă manuală*” să capete datele unei cercetări interdisciplinare (antropologie culturală și tehnică artistică) subsumată fenomenului multiculturalității sfârșitului secolului al XIX-lea și primei jumătăți a celui de al XX-lea, a creativității mereu înnoitoare a acestei epoci, dar și a forței mărcilor sale tradiționale. Am avut prilejul astfel să ne regăsim, în *cazul* Minerva Sârbu, în fața unui dialog netulburat al culturilor europene, dar și între ele și spații cândva excentrice. Iar punctul de plecare al acestuia a fost *istoria transilvană* de dinaintea primei conflagrații mondiale, cu privire specială la problematica educației fetelor „de români” în școli săsești sibiene și „din Țară”, la destinul lor, adesea, excepțional.

Femei astfel învățate în Sibiu ajung, în anul 1882, să fie o prezență firească la școala din Cotroceni, pentru a învăța fetele din România să lucreze „la războiul de țesut”.⁴⁰ Subiectul, deosebit de generos, trebuie tratat cu un prilej aparte.

CONFRUNTAȚI cu INOVAȚII ale secolului al XIX-lea

Expozițiile speciale, locale și internaționale au creat un context deosebit, pe care românii -spre lauda lor- au avut capacitatea să-l recepteze la adevărata dimensiune. Acum s-au concentrat multe energii ca aceste fenomene moderne să fie valorificate cu două scopuri: 1) educarea românilor întru conștientizarea propriei valori și 2) folosirea unor spații/împrejurări în care să se prezente altora într-o lumină cât mai adevărată/ favorabilă.

În majoritatea abordărilor ce privesc potențiala, și mult dorita, „creștere a nației”, se fac referințe la ceea ce *se vede la alții* în expozițiile universale (dar și locale), se fac descrieri, analize, comparații. La un moment dat ele prilejuiesc constatări majore: Marile cuceriri de *până la 1873* „nu putea fi în anul 1867 (...) câți-va ani produc seculului nostru schimbări, precum seculi întregi le produceau în timpurile antice”! Nivelul la care sunt conștientizate dovedește o înțelegere generoasă asupra lucrurilor: „(...) cum ni arată numele ei [are ca scop] formarea unui tablou complet a culturai tuturor popoarelor de pe coaja pământului; cu cât imaginea dată va conține mai multe popoare, fie și foarte îndepărtate, chiar puțin culate (...) cu atât espositiunea indeplinește mai bine scopul seu”.⁴¹ De „arte și meserii”, agricole/agronomice, horticole, pomicole, „de obiecte”, „de poame și legume”, din Londra, Paris, Bruxelles, Pesta, dar mai ales din Viena, acestea devin subiecte tratate cu acuitate, fără părtinire, dar cu „bătaie lungă”, ca o șansă pentru un viitor mai bun. Încă din primele numere ale primului an de apariție al *Telegrafului Român* se scrie excepțional despre *Esposiția de la London*, din anul 1850, când pielarii și cordovanii din Porcești au avut atâta succes!⁴²

Referitor la cea dintâi expoziție generală românească, cea de la Brașov a *Asociațiunii*, din anul 1862, simțind obligația, cu substrat politic mărturisit, de a participa într-un fel sau altul la această manifestare națională, românii „lucrau” în spiritul unei inconfundabile maniere barițiene: „Cei mai mulți bărbați fruntași ai națiunii noastre au înțeles, la moment, că anume acea (primă nn)

expozițiune, oricât ar fi ea de primitivă, avuse un scop nu numai simplu de cultură, ci totodată și politic. Pe când adică românii pretindeau cu tot dinadinsul toate drepturile politice, adversarii lor nu încetau a denunța la Curte, în presă și în adunări, că acest popor ignorant, lipsit de orice industrie și comerț ar umbla gol dacă nu l-ar îmbrăca alte popoare, de unde ar urma ca mai multe drepturi politice pentru dânșii tot nu ar avea înțeles, nici valoare și că mai pot aștepta vreo sută de ani”.⁴³

Vom spicui mai jos din câteva numere ale aceleiași „foi” românești sibiene, *Telegraful Român*. Nu am folosit documente arhivistice în acest context, fie și inedite, deoarece ele, de cele mai multe ori, reprezintă opinii personale și stări singulare, ori restrânse, elitiste pe când informațiile din publicațiile periodice reflectă o stare de spirit cu grad mare de complexitate; emitenții sunt, într-adevăr, puțini, totuși, reflectă o tendință generalizată, iar receptor poate fi oricine, totalitatea receptorilor (fie și potențiali) este „o mulțime de intelighenti și popor” etc.

1855 (p. 356). În 3 noiembrie, „o depeșă de la Paris” anunță închiderea expoziției, la care „au alergat” europenii, deși era război. Fuseseră „țeremonii” remarcabile, la care participase și Împăratul, și tot ce s-a întâmplat atunci a fost popularizat, adică „*Lipit după amiezi pe păreții Burzei* (bursei n.n.)”. După mai bine de 20 ani, a ajuns la Paris, la expoziția universală din anul 1878, un rășinărean devenit protopop-paroh în Miercurea Sibiului, Ioan Droc. Impresiile sale despre acest eveniment, publicate luni în șir în același *Telegraful Român*, s-au dovedit atât de interesante încât au făcut obiectul unei cărți publicate la Cluj-Napoca în anul 1976 !

1856 (p. 178). „Esposiția agronomică din Paris s-au deschis la 1 iunie. Un număr foarte mare de oameni ce era adunat la Palatul de industrii, care înfătoșa o vedere strălucită. Mijlocul palatului era prefăcut într-o grădină frumoasă unde se află arbori, tufe și feline foarte frumoase trimise pentru expoziție. În galeriile de jos erau adunate 1125 capete de vite: tauri, boi, vaci, celelalte vite precum oi, porci și paseri (...) împrăștiați afară de palat. În rândul dintii: unelte și mașini agricole.” Numai din Austria veneau 337 vite, cele mai multe din Transilvania. Expuneau 17 state, inclusiv „Nord America, Mexico”, Turcia etc. În Iași, funcționa atunci o altă expoziție care atrăsese atenția românilor, cea dedicată lui „*Ștefan cel Mare și sfânt*”. (p. 335).

1857 (nr. 36). În 9 mai, în „Augarten”-ul vienez s-a deschis „Esposiția agronomică din Viena”. Avea un impresionant sector de flori, care „formează pridvorul cel încântătoriu și mișcătoriu”, dar și „produsele economiei câmpului” și ale „economiei de pădure”, vite cornute și oil etc. Dar, ceva cu totul deosebit a atras atenția vienezilor atunci, și nouă azi. „Aici se vede apriat că cele două esposiții (anterioare n.n.) ale lumii n-au fost fără de câștig pentru Austria”. De la cea din Londra „au înaintat foarte mult îmbunătățirile mașinelor agronomice, eară ce se atinge de obiectele economiei casnice aici s-au luat de model acele care s-au aflat la espositia din Brisela (Bruxelles nn). În receptarea și implementarea noutăților, se declară cu toată convingerea, rolul important a fost al „soțietăților agronomice”. Este adevărat că, pentru viitor, „Cu cât va înainta esposiția aceasta cultura pământului, aceasta încă nu se poate precalcu!”

(p. 174 și 187). După o lună de zile (7 iunie) și „la concurență”, s-a deschis în Ungaria „esposiția agronomică” pe care o „*cercetează o mulțime îngrozitoare de popor*”. În plus față de Paris, de aici se remarcă numeroase însușiri pe care aceasta din urmă nu le avusese. Se reținuse explicația că trecerea grabnică și cu efecte majore a timpului, caracteristică lumii moderne, și-a pus amprenta și asupra acestei acțiuni. Era marcată expunerea cailor și „râmătorilor”, a numeroase băuturi, de la vin și bere la „cogniac (vinars franțuzesc)”, „alchool, rum” etc. Dar și a „500 mașini și instrumente”, inclusiv din domeniul „pădurăriei și agronomiei”. Un taraf celebru, tocmit în Varșovia -al lui Farkaș din Ianurin- era plătit aici timp de 3 luni, 6 ore pe zi, cu 1000 fl. și „Cvartir”. Vizita Împăratului-rege fusese de mare efect, mai ales că el împărțise bani săracilor din Oradea, Buda și Pesta. Expoziția propriuzisă era depășită de anvergura evenimentului. După câțva timp subiectul se reia, cu nuanțe cultural-economice, nu mai puțin politico-naționale: maghiarii „(...) încă și acum tot mai vorbesc despre espositiunea din septembrie trecute. Cu deosebire-și exprimă mirarea lor în privința mulțimilor mașinilor ce se află în aceasta esposiție. Tiara n-a știut nimică că numera între fii sei atâția mecanici harnici.(...) Nu puțin se măgulesc ungurii cu aceea că espuitorii englezi nici în Viena au pus cumpărătorilor fabricatelor lor condiția aceea ca aceasta înainte de predare trebuie să se espue în Pesta”.

1872-1873. (Anexele 5, 6 și 7) Cu mai bine de un an înainte de deschiderea marii Expoziții de la Viena, Nicolae Cristea, conducătorul *Reuniunii sodalilor români* (*Reuniunea română de agricultură din Sibiu* s-a înființat abia în anul 1888, ulterior dezvoltând o activitate exemplară⁴⁴), invită pe cei interesați din Ținutul Sibiului „(cu deosebire comunele Rășinari, Boița, Porcești, Săliște, Vale, Cacova, Galeș, Tilișca)” a lua parte la conferința organizată în 28 martie în localul *Reuniunii*

sodalilor din Sibiu, str. „Urezului 392” (azi *Avram Iancu*). „Obiectul conferinței va fi contielegerea despre pașii necesari pentru a se putea espeda manufacturi seu produse crude la sus atinsa espusetiune” (p. 89). Imediat apoi se revine asupra subiectului și reținem acum doar una din motivațiile care îi animă pe români să participe la această expoziție, alta decât interesul imediat: „Impregiurarea aceasta dar ne impune (...) datoria de a nu lăsa ocasiunile nefolosite si de a arata lumii ca *esistem* si ca *ne intereseam si noi de prosperarea comuna a omenimei* (sn)”. Confirmarea că românii nu trebuiau îmbrăcați de alții, afirmație care îl revoltase pe George Barițiu în 1862, vine în anul 1873, prin ziarul maghiar *Pester Lloyd*, care relua impresii despre produsele românești transilvane la Expoziția de la Viena. Reținând și ecouri din „Wanderer” și din „Curierul de Iasii” etc., foaia sibiană nu doar că aduce informații, ci prelucrează impresii diverse, transformându-se în tribună de opinii, de la care se trasează un drum ce urma a fi parcurs.

Pentru a sublinia specificitățile care au dat o notă aparte interferențelor culturale sudtransilvane, extindem limitele unui (succint) tablou predominant sibian într-un alt perimetru exemplar în care au conviețuit *conaționalii*. Aici, iată, aportul cultural din afara grupului românesc nici nu mai este sesizat, ceea ce s-a impus era asimilat și nici nu comporta discuții (vezi descrierea interiorului), influențele putând fi „un dat natural”. O forță identitară asumată își putea permite să *preia* ceea ce i se potrivea, tacit, la fel cum își exercitase influențele ea însăși asupra *celorlalți*. Sextil Pușcariu invoca amintirea înaintașilor despre asemănări în portul brașovencelor, care „nu datau din timpuri prea vechi”: „(...) moda femeiască a jupâneselor din Țara Românească și amănuntele imitate după costumul săsoaicelor” erau o realitate oarecare, care merita doar consemnată pentru știința urmașilor.⁴⁵ Descrierea de mai jos provine din spațiul material și cultural săcelean de la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar cu referire la (cel puțin) 90 ani dinainte (trei generații). Realizată dintr-un preaplin sentimental, immanentă se dovedește o notă de siguranță pe care n-o putea da decât *conștiința de sine* bazată pe o forță material-economică inatacabilă. Aparține unui intelectual cu o remarcabilă memorie pozitivă și, de asemenea, afectivă, el descriind și îmbogățind imagini (prea) standardizate, motivând anumite stări, făcând clasificări (locuitori *de stare mijlocie*, oameni *cu dare de mână*, *cu dare de mână și familie numeroasă*, economii *activi*, români *frunțași* și din *suburbii* etc.): „Bătrânii de astadi, daca intrau odinioară în casele locuitorilor de stare mijlocie, cari cultivau pământul cu câte 4 boi sau 4 cai de ham, vedeau câte o lădoaie de cele mari, vopsite, plină cu valuri de pansa înalbită și cu albituri cusute (...). Alătura, un pat încărcat cu 6-8 perini și pilote împletite cu perne (...) straie sau țieale de lână, lepedee, pe culme (...). La oameni mai cu dare de mână, care țin oi mai multe, află câte o ladă plină de pănură albă și neagră, din care se croiau și se coseau sumane (țundre, zeche), cioareci, mânecare și peptare, era pe airea și glugi albe, largi, care, la poporul sătean țin locul mantalelor de la cetății. La familii numeroase și cu dare de mână, unde erau prunci și muma, împresurată de ei nu ajungea la toate locurile casei, acolo se aflau femei mai lipsite, însă foarte laborioase, care, pe câte o simbrie prea modestă erau bune bucuroase în a o ajuta la țiesătorie și cusut, frământatul cânepiștii. Mulți economi frunțași, parochii cei mai activi semenau și în (...)”. Efervescența din întreaga zonă era o promisiune pentru viitor. În Codlea erau 4500 locuitori, „economii cei mai activi fac capitaluri din vindierea de in”, femeile ocupându-se cu „storsul uleiului de in”. „Locuitorii români frunțași din Săcele (Siepte sate) și locuitorii din suburbiile Brașovului se purtau cu toga lungă de pănură albă curată, tivită cu negru (praetexta) și la maneci cu refrecu indoit. Așa enbrecați merg la Sf. Beserică la solemnități familiale, la autorități publice și cu ocazii în care se cerea ca se se prezente cu demnitate de bărbați maturi și serioși”.⁴⁶

Ni se pare potrivit a încheia această intervenție printr-un extras dintr-o cuvântare a lui Alois Sentz, „un bărbat al progresului care se ține tare și neștrămutat de instituțiile primitive ale Bisericii creștine”, rectorul Academiei de drept din Sibiu, membru onorar al Asociațiunii (românești), cotraducător al „*Compendiului de drept canonic al Bisericii greco-ortodoxe*” a lui Andrei Șaguna, „tipărită de Josef Drotleff”. Pentru că el, dincolo de fireasca și îmbucurătoarea „universalizare” a intereselor românești, asemenea ale „celorlalți” transilvani, ne readuce într-un „spațiu interior”, acela al nevoii de identitate, dar și de egalitate a identităților, trăind în multiculturalitate, creatoare nedezmințită de valori. El are convingerea că „toate naționalitățile”, au „dreptul a servi lui Dumnezeu în limbile lor, a ave preoți și episcopi de naționalitatea lor, cari poartă oficiul lor sublim în limba popoarelor respective (...)”, ceea ce nu este nimic altceva decât „*Demnitatea omenească*”.⁴⁷ Viziunea sa, deși are numeroși opozanți, nu e singulară și este reconfirmată ca o componentă specifică a stărilor vremii prin cuvintele programatice ale altui transilvan autentic, celebrul avocat și deputat Rannicher⁴⁸. Acesta, fără a fi întotdeauna în acord cu viziunea

românească asupra problemelor identitare susținea, și el, și tot în instanța supremă a statului -în Dietă- că „(...) liniștea țării și mulțumirea cetățenilor sei se află tocmai în egala îndreptățire de limbi (și obiceiuri n.n.), razămul și garanția lor cea tare, pentru că la noi, în Transilvania, religia (obiceiurile n.n.), limba maternă (...) sunt niște bunuri mai prețioase decât orice și bunurile acestea se padiesc (păzesc n.n.) până în coliba cea mai seracă ca un sanctuar.”⁴⁹

Când, ca o consecință a emancipării sociale postpașoptiste și a dezvoltării economice consecutive acesteia, românii înregistrează, la începutul secolului al XX-lea, numeroase succese pe plan cultural (inclusiv edificarea *Muzeului național* și *Catedralei Ortodoxe* din Sibiu), ziarul *Budapesti Hirlap* remarca frumosul progres al românilor. Continua însă cu observația: „evenimentele istoriei universale dovedesc că popoarele cu cultură inferioară se contopesc în popoarele cu cultură superioară. Astfel va fi soarta românilor”. Fără a ști dacă aici era greșită doar judecata istorică sau compararea celor două culturi transilvane, constatăm, cum o făceau și înaintașii noștri, că ... N-a fost să fie așa!.

ROUMAINS DU SUD DE LA TRANSYLVANIE DANS L'AMBIANCE MULTICULTURELLE DE LA SECONDE MOITIÉ DU XIXÈME SIÈCLE

Le traitement du thème énoncé ci-dessus est une réponse – succincte – à une question: *si* les Roumains ont eu la conscience des sens du slogan mogaïen EFFORÇONS-NOUS, AFIN DE NE PAS RESTER OBJETS DE HONTE! et, surtout, *comment* ils l'ont fait, même après la mort de l'évêque Vasile Moga, dans la période renfermant l'an 1848, marquée de la haute politique de Șaguna et de celle qui s'ensuivit. En nous proposant de répondre à ce défi, nous savions que, du point de vue de la documentation, l'opération était simple, car le slogan en discussion était un *commandement de l'époque*. Nous l'avons remarqué dans les documents des archives sibiennes (des consistoires orhodoxes) vingt ans auparavant, car il se retrouvait «partout»: dans les déclarations-programmes d'envergure, ainsi que dans les faits (apparemment) menus, obscures, ou dissipé dans d'autres contextes. Dans le texte et le subtexte, explicitement ou entre les lignes, c'est ici que les **recherches des Roumains** qui oscillaient entre **accepter** les influences étrangères et se soumettre aux rigueurs imposées par la **dignité de la nation**, en s'assumant la **concurrence** et la faisant **stimulus**, en répondant aux **provocations conjoncturelles** et en cultivant la **collaboration consciente** graduelle etc. Certaines restrictions (d'espace typographique et de temps) nous ont imposé de traiter très brièvement certains sujets, parmi beaucoup d'autres possibles, structurés de la manière suivante: À CÔTÉ ET DE CONCERT AVEC LES SAS*. **La Terre et le Mode de Vie. Urbain et rural à Sibiu.* FORMES SPÉCIFIQUES D'ÉDUCATION.* Écoles d'agriculture et de métiers.* Éducation culturelle-musicale.* L'éducation des jeunes filles : élèves et écoles.* CONFRONTÉS AVEC LES INNOVATIONS** du XIXème siècle. **Les expositions spéciales, locales et internationales.**

---

* SAS habitants d'origine allemande dans certaines régions de Transylvanie.

Propunere

facută de d-l Petru Br o t e în Sinodula parohială din 30 Ianuarie c. v. 1872 pentru înființarea unei școli practice de meseriași în Râstnari.

Onorata adunare; Știința este conducătorul tuturor întreprinderilor. Puterea fără știință puțină folosește. Vedem bine că este de trei ori mai mare și mai tare decât omul, înseamnă că îl lipsește judecata și știința, omul îl supune, îl înjoga și îl folosește după placul său. — Asemenea se întâmplă și cu oamenii. Popoarele cele învățate și culte domnesc peste cele neculte, și aici castigă mai ușor cele de lipsă, ele știu și cum să le păstreze, și zidesc case frumoase și duc o viață plăcută atât lui Dumnezeu câtă și oamenilor, pe când cele neculte, locuiesc în colibi și în bordiele, mai totuși atât de rău cât și vitele lor. Economii câmpului, negoiul și meseriile și meșteșugurile au fost și sunt mediocrități prin care un popor se poate face cult și avut.

Resnărenii înainte cu 30 de ani aveau turme de oi, herghelii de cai, unii și cirezi de vaci, pe care împreună cu ceilalți români economi de vite din Săcele, Branu, Saliste și Poiana le pășeau în Be-

sarabia, Bulgarie, și România. Pășunea era atunci eficientă, prin urmare și cheltuielile puțin. De aceea economii de vite erau oameni cei mai avuți între românii țării noastre. — Schimbându-se legile țărilor acestora, economii noștri au fost siliți să parasi Besarabia, țara după aceea Bulgaria, și să vină totuși cu vitele lor în România, unde fiindcă pășunea scumpă, mai totuși vechitului l-au cheltuit cu susținerea vitelor. Din asta cauză cei mai mulți și-au împuținat vitele. Unii și le-au adăugat aici în țara noastră înșă le-au umblat mai rău, fiindcă ca de trei ani lucrul le-au marit de galbenă mai toate oile.

Cu privire la aceste împrejurări triste acum se naște întrebarea, cu ce voru trăi Resnărenii în viitor? De economii câmpului nu se poate spune, pentru că hotarul lor este foarte îngust; cu negoiul poate trăi 30—40 de ani cari au bani. Padurii pe care le tale acum de trei ani încă fără nici o economie și crotăre în 10 ani nu vor mai fi, și atunci apoi ce vomu face? Cu ce voru trăi copiii noștri? Voru parasi Resnării, voru și siliți să se facă servi, și pandari de câmp, în România, și în alte părți, unde voru potu trăi. — Pentru că se nu se întimplă acestă cu suta de părere că să dăm copiii să învețe meserii (meșteșuguri) meseriile sunt în țara de astăzi foarte de bani. Prin meserii și-au zidit vecinii noștri case din Cisnădia casele lor cele frumoase. Prin meserii au făcut Sibianii cetatea lor. De meserii au românii lipsă în toate părțile. Cu meserii potu omul trăi ori și unde pe fața pământului. —

Resnării are un venit anual care trece peste 20 mii florini val. austriacă, cu un'a mie de fl. pe an s'ar putea susține aici o școală unde să învețe 10 până în 15 băieți din școala noastră normală unele meserii mai de lipsă nouă românilor. Deci eu mi dau voia să propun:

Sinodul decide înființarea unei școli practice pentru meseriași, și încredințează președintelui parohialului cu compunerea unui proiect pe care-l va avea să-l așterne sinodului viitoru ce este să se conchiem în luna lui Iuliu anului curent.

Praslova 23 Oct. 1972.

**Asociațiune pentru memorii, club de memorii, fond pentru
club de memorii la școală de adulți.**

Asociațiunea românilor brasileni pentru la-
tura și promovarea marciilor între români și
brasileni.

Scopula ei vafe insemnata : a formă meseriani români ai ei spriglat. Mediolocle sante : avelidura copilora români la indastriasi conficanti, ingrigirea de cokeri loro spiritalo coreponditoare, salirea inaselor pentru ei, imparirea de ajutoie ai ali-pede la cafele cu toallimonie buno ai tramlieren loro la stralatoie cam ai impartisire cu ajutoie spre a poté incepe meseri'a loro.

Inceperea atestelor asociatiilor datata din anul 1869 insofomarea, cernerea si incotintirea statetelor - ne a rapitu un tempu do trei ani. Ele observeza la privinta incepatoriului de asociatiuni la romani "Convorbirile" la numerulu mai prodeput, ca lupitulu la S-G nu la trebe."

Căta amu perduta la necela privință la na dela a. 1848 încôce, ci numai de trei ani, aomte numai așca, care numera firmele străiniloru ce se imulțirescu din aia in aia; num-i așca, care a ajunsu a se lamo, ca fără mexeriasi români sunt socotiti de ômenii dosulu a suburciei lor, de unu numeru neconsideratu. Atare românu, care va si fostu preocupatu de așcala ște, ca fără clas'a mediocla români n'ajunge la bani, la ocero si cu grea la drepturi egale al ei nu voro așca orasie cu colôre româneșca ci voru si considerati de șcraci in întelighiți loru cu totu.

Scarta disc, ca românul cându vându moșii său n'ao sa împarta de acestea de ajunsu la fii si nu j se aplica la maseci, atunci el propasioscu lucrutu, călăra proletaria.

Argumente de acestea încă nu se copleşind de români şi de aceştia nu se aplică la meserii, de aceştia nu-i atragu nici conducătorii lor, de aceştia o mersu greu ca constituirea Asociaţiunii şi în Braşov. Aici a fost încă din vechi trecut şi mai este locul pentru meseriaşii români, nici comercianţii români, cari pre toată luna trimite la o sută de cară de marfă de manufacturi în România şi aduc cu ei mil-de galbeni şi îi împart în hârtiile străinilor pre manufacturile lor, fără să capete şi românii, de şi sunt o parte fără muşli, fără meserie. Lângă acestea mai e o credinţă dăşeră, care o amă-nu-şti, şi dela o literatură beţibănoasă, ca pro românului nu-lu îndupleci a se face meseriaşu, pro elu economu sau domnu (judecătoriu) la alţii nu o aplicatu. Aceştia o credu foarte tare şi neguţiatorii noştri, cu lăsa dica tuturor, ca suntă gresiti, n'au avut omeni români, ca din vechi trecut poteau a se aplică la meserii. Exemple avem pre L. goeni etc.

De o parte aceste cauze s-au oprit la considerarea
noastră, de alta, revizuirea statutelor. Ele s-au
desfășurat la începutul anului 1870 înaltului Mi-
nistru r. ung din Pestă și el s-au retras în
Noiembrie același an arătându-le din cauze ca unii S-ți
căpitanii imprumutarea unui capital de 10,000
cu 4% spre alu de cu 10%, cu care prinosu sa
lucrăm la scopul Asociației. La acestu capi-
talu s-au cerut condiții, care nequind o cinc-va s-au
sterau ocl S-ți din statute și în Febr. 1872 s-au
desfășurat de nou același statute modificate spre in-
terier, însă la. Ministeru ncl acum nule s-au interitu,
și în Oct. a. c. ni le-a retrasu de la teritu din cauza,
ca nu conșuau cu legea de indusirii votata de dietă

brasovului si a se intari de sinodula arhidioceana
din anul trecut a armatelor :

Estrenen

dia protocolulu alnodaloi protopopescu I alu Bra-
slovului tinutu in 7 Martie 1872.

Ad. III. Preşedintele pune la ordine raportul comisiei pentru înfiinţarea unei şcoli de meşteri în Braşov, şi provoacă pe referinţele comisiei, a celui operativ, faţă de

Referințele parohului D. Stănescu arată mai întâi ca comisiunea pentru înființarea unei școli de meserii a petrecut la cesiunea acestor ca comitetului gremiului comerciant rom. din Brăsoara, a cărui preri se ceteau și alături prin eștrăsuu din viedintă ce a tianu în copia sub A.

Asemenea a pertractat-o chestiunea si cu aso-
ciatiunea m-arcirosilor rom. din Bras-ovo, a carei
pareri se coteau din protocolulu aiedintiei ce a
fost ținut si se aintura in copia sub D.

In urma se cerea si referinta cu parerile comisiunii, care se abtine sub C, si cuprind procesul propunerii:

1. Necesitatea înființării unei școli de meșteri în Brăsovești ca o susținere sinodului protopopescu; ca de prezentu nu se pōte înființa din lipsa mijloacelor, de aceea sa mo credința unu fundu pentru susținerea ei.

2. Din acestu fundu sa se dea premii mesenilor, carii voru instrui deodata si voru scote alfe mai multi copil de românu. Asamenea sodatoru români cu atestato bune, cari voru ave lipsa desch de meseria lor.

3. Sa se aleaga unu comitetu, care sa ingrijen de aceasta necesitate mare; oiu sa consta din membril alesti do sinodulu protopopescu, din comerciantii rom. comisionieri, si din membril comitetulu unocatiunei meserisilloru rom. din Brasiovu. Acestu comitetu sa ingrijiesca do infintuarea fondulu, de strigarea copilloru si astedierea lor la exercitiu do diferitu meseril.

4. Sinodulul protopopesco sa recomande sindloru parohiale a da copii dela crestinii romani prin comunu aduira la meserii si a colecta ntribuiti prin discuti al volante la Prasnice, Duneii si Serbatori pentru fundulu scolii do meserii.

Contribuind la așezarea președintelui sfintei
protopopescu la sfârșitul anului, și el să vă voru
publică în sfânta biserică noastră.

Sinodul protopopescu primeşte tot aţel patru
opuneri. Pentru înfiinţarea comitetului din a treia
opunere, din partea sinodului protopopescu se aleg
membrii comiteei unei foste fusarchinate pentru înfi-
nţarea şcolii de meşteri.

Acești membri sa se întrunească cu comitetul asociational meseriasilor rom. din Brăsovu. Si asociatiunii se recomanda a alege în comitetul sau un domn comerciant comisionieri români din Brăsovu. Acestea tot luându la înfaptire comitetul pentru scôl'a de meserii si formarea muzeelor rom.

Comitetulu nomita prin membrii sinodalul propoescu, va dá referad'a la fia-caro sinodu prot., ro va portraciá propoalirea ocesoil necesitatíli.

Braslovu, 7 Martiu 1872.

Joseph Barrow, m/p.

protop. si preciodinto.

B. B a i u l o s o u , m/p.

not. blindfold.

Procurăm ca acestu estragă este asemănător cu
protocolulu, se constată.

O. U r d o n ,
vol. prof.

(.....)

B r a n u în 23 Fauru v. 1874.

„a Apelulu comitetului braviloru nostri români brasioveni asociati pentru latirea meseriiloru între români, aparutu în „Tel. Rom.“ Nr. 7 din 1874).

„Comerciatu, industri'a, meseriile si agricultur'a : acestea (suntu) surginti pornice ale averei nationale“ si ierési :
O meseria pretinesce câtu o moșia.“

B a d i l e s c u.

Conôscemu tristulu tempu trecut, suntu în caldă ba ferbinte memoria narele lui suveniru, semțimu înca si as-di forte tare urmările lui cele durerôse; vedemu acum si temporile cu impregiuririle lui presente, si de aici potemu cea usloru conchide si la venitoru; din tre cauza nici ca mai pôte fi vorba de mai romané în starea cea amorțita ba lormita de pâna acum. Cine nu șoie că ori ce felu de maiestria, pentru că fia primitu copilulu ori cui, trebuia si plătesca parinti lui pentru elu sumari si însemnate; asiă trebuie sa plătesca omulu la alti maestri straini decă rea sa invetie copilulu lai vre-o meseria prin carea sa se norocésca si feritésca nu numai pre sine, dară chiaru si pre liti. Tôte natiunile au imbratistatu si

poporulu nostru până acum meseriile înse nu culedu; ba locm'a din contră trebuie sa afirmu, ca nu seraci'a au fostu si este caus'a, ci ignorantia. Omenii nostrii despretiniau si despretinescu — se rusinau si se rusinêza înca si astadi a-si tramite copiii la meserii; ei suntu mai bucorosi a-si impartii biat'a moșiora — o bucatica de pamento în 4—5 pârti între feciori si fete, si apoi dorere! se nita la el com — si unii si altii palimescu si suferu lipse în tôte vieti'a, ba mai pieru de sôme, si nu i dau la feliurite meserii prin cari în câti-va ani 'si potu face capitale însemnate, sa traiésca multamiti si totu de odata — pre lângă acestea sa faca onôre si folosu natiunei loru. Deci decă poporulu nostru nu au priceputu si nu pricepe nici cunôsce bunatatea cea mare a meseriiloru, apoi noi că conducetori si că totu atâti'a lucratori ne medilociti în vi'a Domnului, trebuie sa capacitâmu, poporulu sa-lu aducemu la cunoscintia chiara si la convingere prin asemanări si exemple feliurite, ca astadi namai potemu trai asiă, ca nu mai potemu romané în tenebritatea de pâna acum, ci trebuie sa-ne reculegemu odata sa pretinimu si imbratisiemu meseriile cu tôte caldur'a. Facendu noi toti în tôte pârtile astu-feliu apoi potemu fi convinsi ca poporulu nostru celu blându si ascultatoriu va fi prea aplicatu a imbratisia cu caldura meseriile; noi șoimu înse ca :

„verba movent“, dară sa nu uitâmu nici acea ca : „exempla trahunt“, su invetiâmu si instruâmu poporulu, dară totu deodata se cere sa premergemu cu esempla în ori si ce afaceri. Prin cuventări potrivite si exemple vii potemu aduce pre poporu la convingerea ca, decă si-aru vinde boula din jogu, vacuti'a cu lapte care i indolcesce cas'a — oelui seracu, — si totosi 'si va dá copilulu sêu copiii sei la meserii. Dupa ce ne-au succésu — prin cuventări alese, prin asemanări si exemple potrivite, — a aduce pre poporu la convingerea acési'a, — adecă, ca cu ori ce pretiu si sacrificiu sa imbratiedie meseriile, apoi bucuria lui cresce, aplicarea lui sa înferbonta si convingerea lui se maresce si înradicinêza si mai tare, decă i vomu face cunoscutu — mai în urma, — scopulu braviloru nostrii români brasioveni asociati spre a latii meseriile între noi; si înca copiii cei seraci fără spese din partea parintiloru; adecă din partea comitetului bine spriginti si favoriti. Eu a-si fi de parere, ca dupa ce vorbitoriulu au adusu pre poporu la convingere, apoi sa cetésos si explice : „Apelulu“ asu mentionatu; acési'a se pôte face cu ocașionea adunări loru poporulu la șôla, la biserică, la canoelari, etc. apoi cu ocașionea maialeloru, esamenelor, nuntelor, pomenelor, etc. etc. în loculu altoru toaste fără de nici o însemnatate, a se tiené astu-feliu de cuventări prin cari poporulu pôte castigă forte multu. Nu potu dară mai multu a dice decătu a dá unu resunetu întreit : „Sa traiésca braviu nostri români brasioveni asociati pentru latirea meseriiloru între români. ! ! !“

Teodoru P o p u ,
invetiatoriu.

47. *Dima G.* Plâng și mă tânguiesc, cor micst.
48. " Rămâi sănătoasă, cor micst.
49. " Sequidila, pentru o voce.
50. " Scumpă dragă copilă, cor micst.
51. " Sărmană frunză, cor micst.
52. " Și dacă ramuri bat în gém, pentru o voce.
53. " Somnoróse păserele, pentru o voce.
54. " Stelele, pentru o voce.
55. " Știi tu mândră, pentru o voce.
56. " Sub ferestra mândrei mele, cor micst.
57. " Trăiesc în suferință, cor micst.
58. " Viorica, pentru o voce.
59. *Flondor T.* Serenadă, cor de bărbați, bariton solo.
60. *Georgescu I.* Stelele pentru o voce.
61. " *T.* Odată și acum.
62. *Kiriak D. G.* Morariul, cor micst.
63. *Murășan I.* Brumărelul, cor micst, soli.
64. " Dorul meu, cor micst.
65. *Musicescu G.* Baba și moșnégul cor micst.
66. " Congazu, cor micst.
67. " Concert bisericesc, op 15, cor micst.
68. " Dor, dorule, cor micst.
69. " Nevasta care iubesc, cor micst.
70. " Stăncuța, cor micst.
71. *Popoviciu N.* Hora Dobrugeană, cor micst.
72. " Zăpada, cor micst.
73. *Popoviciu T.* Primăvara, cor micst.
74. *Vidu I.* Resunet dela Crișana, cor micst, solo sopran.

B. Autori neromâni.

1. *Bianchi A.* Reîntórcerea victorióasă, cor micst.
2. *Flechtenmacher A.* Gondoletta, cor micst.
3. " Sânta ȓi de libertate, cor micst.
4. " Tata Moșu, cor micst.
5. *Hubert H.* Dorința, cor micst.
6. " Două suflete, cor micst.
7. " Înșirâte Mărgărite, cor micst.
8. *Humpel W.* Nor de vijelie, pentru o voce.
9. " Rugăciunea Românului, cor micst.
10. *Kirchner H.* Dolna (din opera Mărióra) pentru o voce.
11. *Kirchner H.* Floriceică de pe rit, pentru o voce.
12. " Fóie verde de bujor, pentru o voce.
13. " Hora (din opera Mărióra), cor micst.
14. *Kohen A.* Dor de călătorie, pentru o voce.
15. *Lubitz Z.* Vêrful cu dor, cor micst.
16. *Marchetti N.* Cântecul gintei latine, cor micst.
17. *Neudórfler E.* Marșul independenței, cor micst.
18. *X.* La o tineră fată, pentru o voce.
19. *Wiest L.* Hora Severinului, cor micst.

Pentru Espusetiunea universală din Vien'a

suntă rugați p. t. domni din ținutul Săbăului pro cari li va interesă (cu deosebire din locu, Reșinari, Boit'a, Porcoseci, Sălace, Vale, Sibielu, Căcor'a, Tiliac'a, Gălești etc.) a lua parte la o conferință ce se va țină Marți în 28 Martie st. v. a. c. la 11 ore înainte de amădi în localul „Reuniunii socialilor români” din locu strad'a Ureșului nr. 392.

Obiectul conferinței va fi o contielegere despre pași necesari pentru de a se pute expedă manufacturi sau produse crude la suta alina'a expusetiune.

Săbău, 17 Martie 1872.

Nicolau Cristea;
președinte al Reuniunii
sod. rom.

Expusetiunea universală din Vien'a din anul 1873.

(.....)

Si că sa ne vorbim totu deun'a de ple-
sură noastră d'alei din apropiare, din Porcoseci, sa
ne aducem aminte de cojocarii nostri din Brașov,
de piețarii nostri (tabacarii) din Fogarasiu, Orăștie
și Alb'a-Iulia; la nici o întreprindere însă nu trebuit
dăti uitărei cărețarii nostri cel vestiti din Abrud și
ținute. Sa ne aducem aminte de lămnarii nostri
din părțile Abrudului, cari pot rivaliza în lucră-
rile țese de lămn în edificii mari și mici ou ori
și cari maestri din țera.

O întielegere comună asiă dăre, prin mijlocirea și
consularea inteligenței noastre naționale, nu potă ave
acelu frumos rezultat, că chiar și acum cândă in-
dustria la noi se află încă într'o stare primitivă,
sa se arate lumii nu numai existența noastră, dar
și necesitatea de a fi spriginită estătutia noastră.
Lumii i este d'atut de cunoscută sârtoș țierilor
noătre și deca ea va vedea, că una popora com
este cea română, pro lănga lăte obstaculele căto a
avut să se învingă, totuși nu este asiă smorțită
dops com lu crede lumea și dops cum erău mulți
sa fice pro lume că sa-lu erău, sa va înto-
resă de el mai mult, va recunșce în tencșu una
capitală mare de vișitate în tâte ramurile școlii,
carele se cōpte numai momentulu, că sa fice desgro-
pă și radicata din pressioniile trecutulu, și va pro-
duce lăsată și lămută mai multă de cătu pāse acum.

Pro lănga productele din meseriile șesșșșșșșșșșș
mota de a se adăge și productele crude din dife-
rite ramuri ale economiei.

O energia dar', carea trebuit sa fice cu atăta
mai mare, că cătu tempulu este lăsată și
lămută înșciintărei abia mai este de vr'o dōș
lăni, nu ave accu urmare favorabilă pentru noi, că
nu potă cuprinde unu locu onorificu și noi ro-
māni din Transilvania și din Ungaria la fitoro
expusetiune.

Pentru orientarea celiloror sa de unele date
despre expusetiunea universală. Premitemu însă din
trecutu că în diferite părți ale țierei s'au format
comisiuni expozitionale, cari stau în cōrespondenție
cu comisiunile centrale a țierei din Post'a și pro
acēt'a cu comisiunou centrale din Vien'a. Pāse
acum s'au facut cunoscută statutulu de organiza-
tiune și s'au expedat la comisiunile din afara pla-
nulu edificii expozitionel.

Manufacturi naționale din Transilvania la expozițiunea din Viena.

D. Xantus, cunoscutul barbat erudit, care a petrecut mai multi ani in diverse părți ale lumii, lăsa mai ales în Asia, de câtă-va timp încô-e reîntorcându-se în patriă sa, mai de curând luă asupra si pre interesanță și totu deodată instructivă problema de a face o colecțiune de manufacturi și mai ales porturi naționale din Transilvania și din Banat, cu scopu de a le duce la expozițiunea din Viena. Xantus adună până acum preste 1800 de lucrări sîu plese. Alături elu câtă și toți neromânii,

căți au vedut acea colecțiune unică în felul sîu, recunoscă ca manufacturile naționale românești sîntu nu numai interesante, ci în parlo mare chiaru admirabili. „Pester Lloyd“ încă scrie despre acea colecțiune, în manieră sa, însă cu adevărată admirațiune, și se vede constrinsu a marturisi, că nici odată pîna aci, ca totu curge multu sînge român în vinele „Vlachilor dacisati.“ Articolulu din „Lloyd“ a trecut și în alte diuorio și nouă încă nu ne este permis a-lu trece cu vederea :

„Ori-cătu de josu sa stăa poporul român pre scară națiunilor românică“, dice „Pester Lloyd“, ori-cătu de degeneratu și dacisatu, o fără îndoielă — dice „Pester Lloyd“ — sîngelu de romanu anticu, totusi e sîngo romanu, și fatia cu produsele aceste ale industriei române de casa, cari fără îndoielă cuprindu celu mai înaltu rangu între tôte cele espuse, se simte ierăsi odată fôrte viu, ca talentulu artisticu totusi remase că ereditate rassei române. E mirabilu o cuprinde cu mintea, cum sormană fetitia română, câtă se pôte de ignoranta, care se nutresce mai din nimic, și fôrto putîneu orizontu spirituale are, cu instinctulu sîu natural, care ne aduce amînte pre celu alu albinei și alu păiajinului, inventîza lucruri de mîna formală, de cari lumea noastră civilizata nici o visîza câtă de putîneu, prepara tieseturi, cari facu de rusno pre ori-ce tieseturi din Olandă cu soliditatea, trainiciă și tehnică-i colorîza lăna produsă de sine în diverse nuantă, cari revîden fôrte viu în memoria pre cele ale lumii antice, și apoi ocestu câmpu delicios lă ornamentîza cu mustre alătă de varie, de inventiunea unei originalități alătă de fino și stilisare alătă de spirituasă, încătu și ochiulu celu mai dedatu de artistu se pasce formale la vederea produselor acestor genuino și naivă ale unei națiuni populare daruită cu alătăa orte.

Nimenia nu va puté, fără profunda mirare, contemplă fetiele de mîsa române, de perina, lopochele (cersiafurile) și stergariile din comitatulu Hunedorei, cu decorațiunile lor cele bisara colorice originale. Ochiulu pictorelui se suprinde de placerea pompei colorilor pre vestmintele aceste femeesci, și damele cultivate moderne voru marturisi ruginale, ca primenile lor nu sîntu departe neasemenia cu primenile de Dumineci ale satencei române, și totu alătă de moi, totu asiă de flexibili și bogate în chioldisura, încătu dibaciă artificielui și porduratu în ostelă merge până la regiunea fabolei.

Ori în câtă ne întorcem privirea, gentulu de artă alu acestui popor a produsu totu suprinde. Padlîrele de cîmatori ornădă cu frumuseți tiparile curelile traistei se, pro cari lo învîsă cu cositoru (înșuînță turcîsă), și al prepară din cositoru o

lecritia sîu ponat de ace de raritate în felulu sîu. O satenă din Recaslu, comitatulu Timisului, și ocată catrinia după mustră orientale suprindețore de frumoșă, adevărată ereditate de-la Turci, cari înă înainte cu 150 de ani erau domni în Recaslu ; pe lînga acîstă, o călta cu firu de aur de mustră rusă, albasă și năgră de primă delicatelia.

Peptariile de piele albă cu flori, cusute de pre la granitiă transilva, fiindu că se închia la o parte, vedeam originea lor de pre timpurile cavalerilor cu pepturile pancerate. Cea-laltă catrinia constă din firu de argintu minunatu tiesutu, decătu ocată mai frumoșă nu portă în seculu XV nici o primăscă. Aici camesiă de locru a satenei țî tiesetă ochii asupra-i ; o făcută din pîndia dură de cănepa, însă cusută ei împodobilă cu patientia și orte, că cum o ară fi cusută regină din Iliak'a în mîniă amantilor aci. Colovedem la camesiele române din comitatulu Crasiovă (Carasiv R „T. R.“) brodită scotică antice, cu cari înainte de acîstă cu 400 de ani se îndatîna nobletiele năstre a-si înfrumșetă vestmintele de gală (de stat) și mai încolo schimburi, primenile, rufuriile satenilor de pre la Naseudu, care sîntu demne de a fi portate de imperatores. Bune dăme, o domnișora avuta ară cască ochii, cândă ară vedé indiostrarea și îmbrăcămîntea numai dela o satenă ordinară naseudă ! În adevăru, ca o ară învidiă pentru acîstă.

În fine, dice „Pester Lloyd“, că nu-i ajunge loculu a face revistă despre tôte produsele artei poporului român și trece la sasi și secui. Margaritaru e românulu, că elu are originea din diei, numai lumină spirituală, cultură intelectuală să-i câștigănu și elu va servi de mustră, că strabunii lor. !!! „Gaz. Trans.“

Expozițiunea universală din Vien'a.

Acum, cându oper'a expozițiunii la Vien'a este terminată, putem începe a vorbi despre de'n'a. Eră de folosu să neapătăm că s'a-care din secțiunile care compun această imensă concursu internaționalu sa-si completeze lucrările lor, pentru că sa nu ne expunem a emite o opiniune nă o apreciere asupra căreia am fi fostu pôto ailiți să revenim. Trimisa de guvern și înscrisă în specula a dirige instalarea secțiunii române la palatul expozițiunii din Viena, comisiunea a socotit că din acel moment eră de dator' a ei a se pune în relațiune directă cu țier'a sa care 'l-a încredințat gestiunea intereselor sale : a face cunoscutu în România amănuntelu interesante a lucrărilor gramadite astăzi în capital'a Austriei, a compară între dencelu produsele de aceeași natură a se s'a-cărei țier' ei — mai cu seamă după cum această interesență mai multă chiară țier' noastră, — a face o're cum una studiū seriosu și comparativu alu importantel industrial, comercial, productive și intelectualu a României în sol'a celorlalte puteri. Această calu oper'a cu întreprindem astăzi, carea pretindem prin o critică s'era, dară drăptă, să-i partrăm caracterulu esențialu de neparticipare ce l' se curine. Scopulu celu mai importantu alu unei expozițiunii pentru unu populu inteligent, este de a trage folosu din prograsu implinitu în s'a-care ramură la deosebitu gradu în alte țieri ; la unu asemenea scopu nu vomu sili și noi să ajungem pentru România, cautându în același timp să facem succesiue nătră publicatiuni cătu mai interesante se va putea. Înainte de l'ote se curine a descrie totulu marel operu și a aruncă o cautură de ochi generală asupra diferitelor galerii ale palatulu înălțatu în Prater, unu felu de tablou alu marel concursu internaționalu din 1873.

Imperatulu Austriei chiar, se datorese întâia idee a unei expozițiuni universale în capital'a Imperiulu s'a, în parcul Praterul. D. Doctoru, astăzi Baronu Schwarz Seborn fu înscrisă să studieze proiectulu. Vechiu comisariu generalu alu Austriei la expozițiunile universale din 1855 și din 1862. D-nu Baronu Schwarz, că unu observator abil, redacta memoriulu s'a fără să copieze ceea ce se facuse la Londra și la Paris, și tragendu numai din același unu avantaju pretiosu pentru o asemenea organizațiune.

Cifrele suntă cătra această destulă de colocuente spre a arată că cautându a cred o oporă mai meritu în calu celu precedentu, d. Dr. Schwarz a ajunsă pre deplinu la scopulu c'ei propus.

Expoziți, de la	Anul	suprafața totală în metri	Locuri acoperite	Grădini și corturi]
Paris (Champs de Mars)	1867	441,250	158,814	282,936
Viena (Prater).	1873	2,380,631	114,682	2,215,999

Ceea ce dovedese împede cu expozițiunea universală din Vien'a este de 5 ori mai mare decât aceea din Paris (1867). Se mai bagă de seamă că spațiulu rezervat grădiniilor este aproape de 10 ori mai întins decât celu consacrat la Champ de Mars. Nu n'ar fi vorb'a de calu de acasă, afară de edificiu în sine, totulu expozițiunii din Vien'a este cu multu mai frumos decât la acasă a Parisulu. Acolo se trasesă cu multu gustu în adăveru nielu foarte frumoș parteruri engleze, înco nimica nu s'ar putea apropia de această adăveră natură, de această buchete de arbori giganti, de această padure secolară a Praterulu, care încunjoră cuprinsulu expozițiunii și care armonizează pe deplinu cu grandiozulu operă întreprinsă.

Cifrele enorme relative la înscă loculu expozițiunii nu-au datu der' încredințarea că nici o dată nu se concepu încă unu mai mare proiectu. Vom examina astăzi folosulu ce s'a trăsă din tencelu. Cu calu loculu este mai mare, cu calu opera este mai anevoioasă. Ce formă sa se dea construcțiilor palatulu? Acestu era punctulu l' celu mai greu de dezvoltat. Orașulu Vien'a număra cătuva monumente remarcabile datorite d-lor Vander Nul și Sickersbourg. Planulu expusă totu de acești doi arhitecți destinați, s'a pusă în calu de la 18 Septembrie 1871, în execuțiune de cătra d. colonelu Werner. În cursulu lucrărilor, experiența arată că trebuia să se dea o're-care modificatiuni, ar fi fostu în adăveru o mare greială de a nu fi l'otă s'a de doncel. Corpulu construcțiunii înfățișază aproape aspectulu unei lungi galerii împărțite în două de o potrivă părți prin unu foarte întinsu punctu centralu care este : Rotunda. În fața plimbarilor parterulu despre orăș, se arată p'orta Vestulu, la cea-laltă extremitate, p'orta Estulu, în dreapta portulu Nordulu și la alungă marea intrare principală. Totalulu edificiuulu este incomensurabilu și rezolvă în perfecțiune problem'a atât de grea a capacitiiei trebuințose spre a conține lucrările industriei umane la multelu cele manifestări, împărțirea și clasificarea lor. Și tocmai această facu din expozițiunea Viena o operă specială și care o dovedese că totulu de expozițiunile precedente :

Palatul de cristal din Hyde-park la Londr'a (1851).

Palatul industriei din Champs Elysées la Paris (1855).

Palatul din Champs de Mars, Paris (1867).

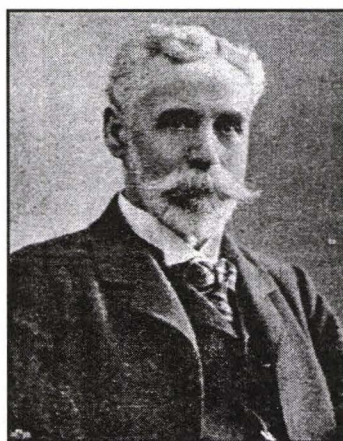
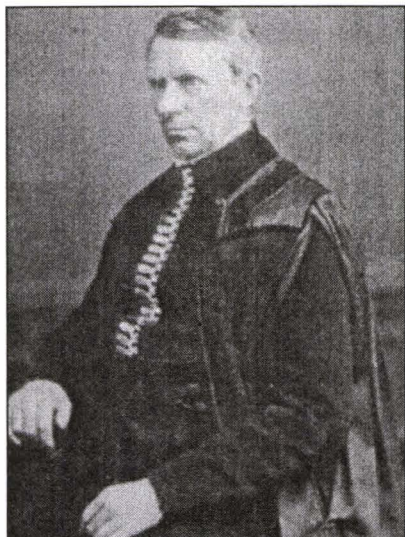
P'ote vomu să ocașioneze de a reveni în cursulu studiulu nostru asupra avantajelor s'a lipuelor co înfățișadă aceste deosebite construcțiuni, înscă este o operă particulară deosebită prin mărime, cu l'ote să facu portu integrantulu din palatul expozițiunii, această este Rotundă.

Piețele Sibiului – spații comunitare multietnice
Les places de Sibiu - espaces communautaires multiethniques

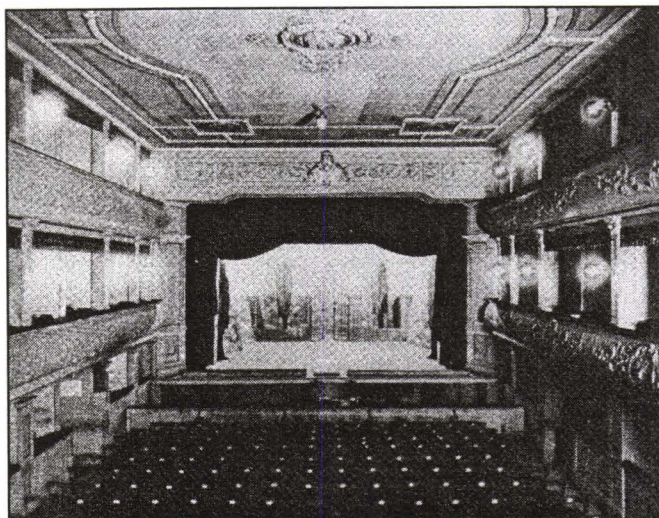

Cetățeni, locuitori și trecători prin Sibiu
Citoyens, habitants et passants à Sibiu

Planșa 2

Educația muzicală
L'éducation musicale

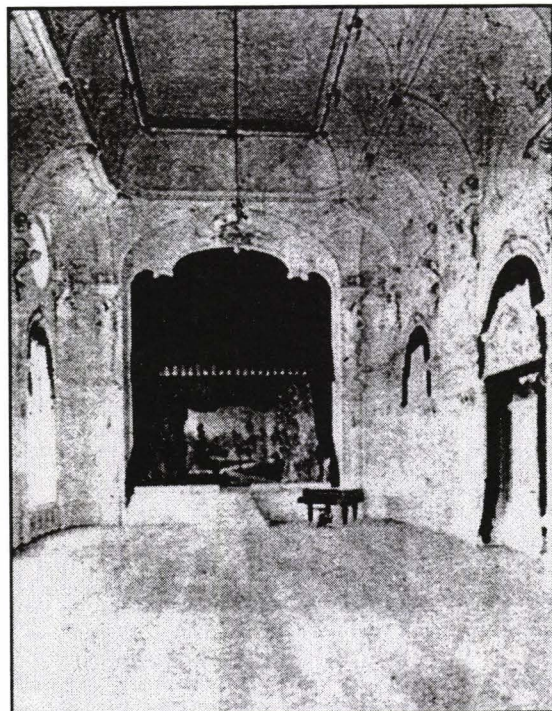

Sala Teatrului Orășenesc din Sibiu
La salle du Théâtre Municipal de Sibiu

5. *Terzet* din opera *Fidelio*, de L. Beethoven.
  6. *Fantasia* după motive din opera *Traviata* de Il. Alard, pentru violină.
  7. Trei coruri și arie din melodramul *Preciosa*, de C. M. Weber.
2. Concertul dela 16 Martiu n., 1879, în favorul celor inundați din Seghedin:
    1. „*Hora Severinului*“, cor de L. Wiest.
    2. „*Reîntorcerea victorioasă*“, cor de H. Bianchi.
    3. „*Cântul păsărilor*“, duet de A. Rubinstein.
  3. Concertul dela 13 Maiu n., 1879:
    1. „*Stelele*“, cor de I. Georgescu.
    2. „*Toată a mea gândire*“, cor de I. Rheinberger.
    3. „*Cântul gînteii latine*“, de V. Alecsandri, cor de Marchetti.
    4. „*Marșul independenței*“, de N. T. Orășan, cor de E. Neudörfer.
    5. „*Primăvara*“ din *Anotimpurile* de I. Haydn.
  4. Concertul dela 18 Novembre n., 1879:
    1. „*Mandolinata*“, de E. Paladilhe.
    2. „*Scène de ballet*“, de Beriot, solo de violină cu acompaniament de fortepiano.
    3. „*Vîrful cu dor*“, baladă națională în 3 părți, textul de F. de Laroc, musica de Z. Lubicz.
  5. Concertul dela 18 Aprile n., 1880:
    1. Dónș piese, aranjate de R. Weinwurm.
      - a) „*Testamentul*“, melodie scotică.
      - b) „*Rîmas bun dela Ayrshire*“, melodie scotică.
    2. Dónș marșuri caracteristice, de F. Schubert, pentru piano, cu 4 mâni.
    3. Trei piese, executate de cor.
      - a) „*Adese dormitând*“, melodie scotică, de R. Weinwurm.
      - b) „*Cimpoerul*“, melodie scotică, de R. Weinwurm.
      - c) „*Hora*“, aranjată de G. Dima.
    4. „*Imnul nopții*“, de W. Kopriva, solo și cor.
    5. *Trio* în Mi^b Maior de L. v. Beethoven, (op. 1, Nr. 1) pentru violină, violoncel și fortepiano.

Din repertoriul Reuniunii române de cîntări
Fragments du répertoire de la Réunion roumaine de chansons

Sala de festivități a ASTREI
La salle de festivités de l'ASTRA

O orchestră de cameră dintr-un sat (Săliște)
Une orchestre de chambre d'un village (Săliște)

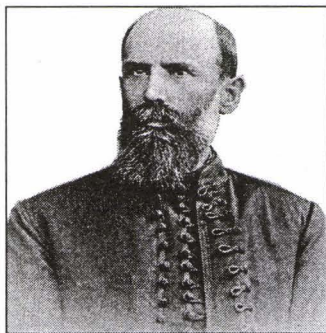

O elevă coristă
Une élève choriste

Membrii de seamă ai *Reuniunii române de cântări* din Sibiu
Les membres marquants de la *Réunion roumaine de chansons* de Sibiu

Maria Crișan

Matei Voileanu

Dirijorul Hermann Kirchner
Le chef d'orchestre Hermann Kirchner

Minerva Brote

Compozitorul și dirijorul
Ghe. Dima
Le compositeur et chef
d'orchestre

Maria Dima

Dr. Aurel Brote

Dr. Johan Stroia

Dr. Vasile Bologa

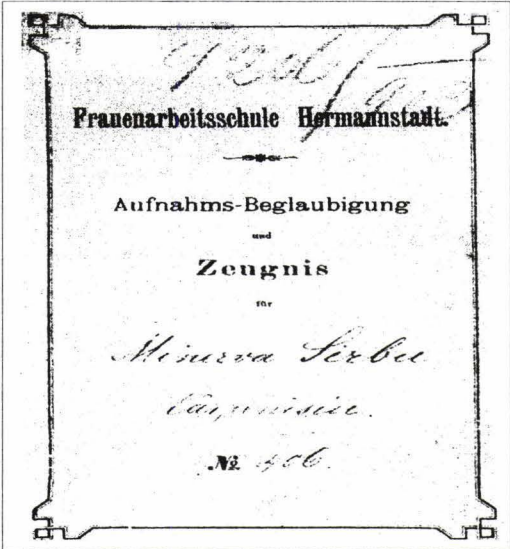
Planșa 3
Din Cărpiniș, prin București și Sibiu, în Regina-Canada.
De Cărpiniș, par Bucarest et Sibiu, à Regina - Canada

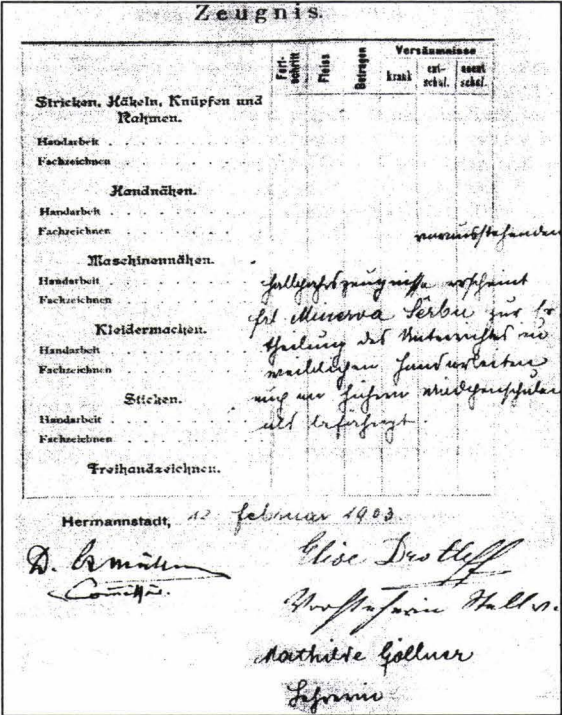
Înaintași transilvăni ai Minervei Cosma
Précurseurs transylvaniens de Minerva Cosma

În atelierul școlii de la Măgurele – București
Dans l'atelier de l'école de Măgurele - Bucarest

Adeverință de absolvire și
atestat de profesoară de lucru de mână
ale Minervei Sârbu la Frauenarbeitsschule din Sibiu
Certificat d'études et attestation de maître de travail manuel
de Minerva Sârbu à Frauenarbeitsschule de Sibiu

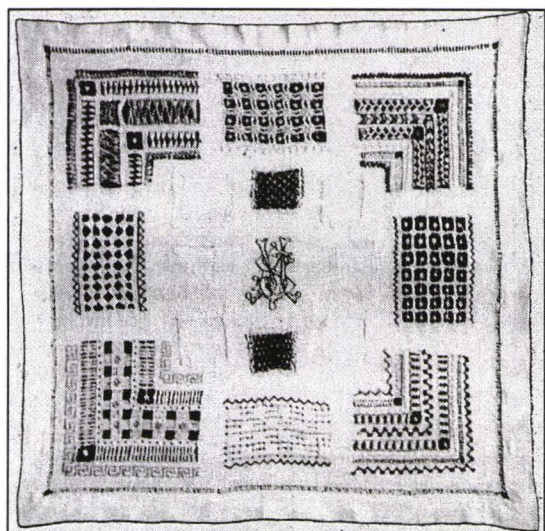
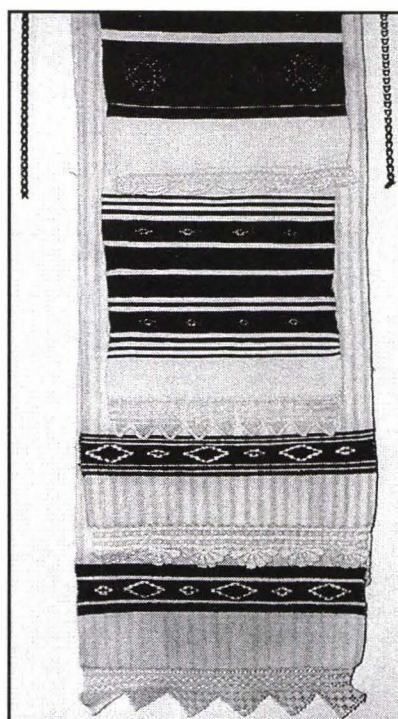
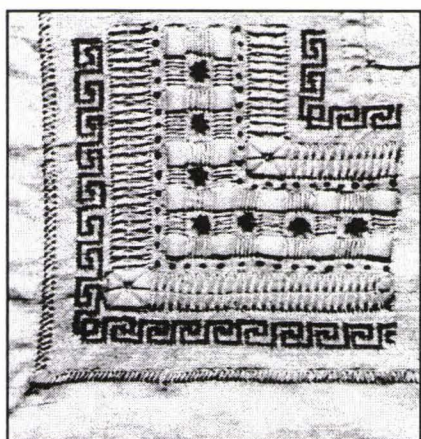

Minerva Sârbu, căsătorită Petrașcu, în Canada, cca. 1910.
Minerva Sârbu, mariee Petrașcu, au Canada, vers 1910.

Prof.univ. Evelyn Jonesco.
Toate informațiile din prezentul grupaj fac parte
din colecția familială *Evelyn Jonescu*
Prof. univ. Evelyn Jonesco.
Toutes les informations de ce groupement proviennent de
la collection de famille *Evelyn Jonescu*.

Broderii și cusături realizate de Minerva Sârbu și expuse
de Evelyn Jonescu în *Regina SK-Canada*, April 2002.

Broderies et coutures faites par Minerva Sârbu et
exposées par Evelyn Jonescu à *Regina SK – Canada*,
Avril, 2002.

Note:

- ¹ Bibl. Arh. Mitr. Ard., Fonduri speciale. *Poruncă din Protopocoalele comisiilor împărătești, guberniale și episcopoești*, 1835, 11 dec.
- ² Arh. curentă a Mitr. Ard., Doc. 69, 1857.
- ³ George Barițiu, *Pagini alese din Istoria Transilvaniei (...)*, III, Brașov, 1995, p. 135.
- ⁴ TR, 1874, p. 369.
- ⁵ TR (în continuare TR), 1868, p. 99.
- ⁶ *Transilvania*, Sibiu, 2003, nr. 5-6, p. 67.
- ⁷ TR, 1873, p. 247.
- ⁸ *Tribuna*, 1897, p. 914
- ⁹ *Ibidem*, febr. 1872.
- ¹⁰ *Ibidem*, 1874, p. 28.
- ¹¹ Recensăminte publicate de *Catedra și laboratorul de sociologie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca*, 1996-97.
- ¹² George Barițiu *op. cit.*, p.125-126. Au existat câteva episoade în viața transilvanilor când românii erau aliații maghiarilor, împotriva sașilor, când aceștia escaladau stările conflictuale și restricțiile exclusiviste pe care le impuneau în vechiul (și noul) *Fundus Regius*.
- ¹³ Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*, Cluj, 1977.
- ¹⁴ Angelica Schaser, *Reformele iozefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, Sibiu, Editura Hora, 2000, p. 66-77, 210, 236-262.
- ¹⁵ TR, 1874.
- ¹⁶ Ana Grama, *Familia sibiană a președintelui de Tribunal din Odorheiul Secuiesc, Ioan Florian*, în *Angustia*, Sf. Gheorghe, 2005.
- ¹⁷ *Vezi nota 6.*
- ¹⁸ TR, 1953, p. 15.
- ¹⁹ Emil Sigerus, *Cronica orașului Sibiu*, Sibiu, Editura Imago, 1997, p. 61.
- ²⁰ O interesantă demonstrație în acest sens a făcut d-na Anca Goția la o sesiune a *Cercului de antropologie* din Sibiu.
- ²¹ TR, 1868, p. 353.
- ²² Eugen Străuțiu, *Miercurea Sibiului. Pagini de istorie*. Sibiu, 1999.
- ²³ TR, 1874, p. 28.
- ²⁴ M. Voileanu, *25 de ani din viața "Reuniunii române de muzică din Sibiu"*, Sibiu, 1905, p. 5.
- ²⁵ TR, 1874, p. 54.
- ²⁶ *Ibidem*, 1905, p. 16
- ²⁷ Timotei Popovici, *Principiul național în muzică*, în XXIII. *Anuar al Institutului pedagogic-teologic (...)*, [redactor] Eusebiu Roșca, Nagyszeben (Sibiu), Tiparul tipografiei arhidieceșane, 1907, p. 3-16.
- ²⁸ *Moștenirea noastră*, în *Țara Noastră*, nr. 13, 1907.
- ²⁹ V. Bologa, *Școala de fete a Asociațiunii*, în *Transilvania*, nr. 4 jubiliar, iulie-august, 1911, p. 411-456.
- ³⁰ TR, 1869, p. 256.
- ³¹ *Ibidem*, 1872, p. 369.
- ³² Arh. Mitr. Ard., Doc. 1170, 1856.
- ³³ TR, 1899, p. 301, 1900, p. 284 și 1901, p. 227.
- ³⁴ *Ibidem*, 1899.
- ³⁵ G. Barițiu, *op. cit.*, p. 222. Un motiv pentru care fetele nu erau trimise la școală era și acela că, neștiind scrie erau în imposibilitatea de a corespunde cu...domnișori și a refuza, astfel, să se căsătorească cu tinerii doriți de părinți.
- ³⁶ Ana Grama, *Începuturile etnomuzeografiei românești transilvane*, în *Muzeul ASTRA. Istorie și destin. 1905-2000*, Sibiu, 2000; *Femei române din Transilvania la cumpăna veacurilor al XIX-lea și al XX -lea*, în *Transilvania*, nr. 3-4, 1995, p. 30-37.
- ³⁷ TR, 1864, p. 191.
- ³⁸ *Ibidem*, 1870, p.50.
- ³⁹ Ana Grama, *Primul dosar al celei mai vechi școli românești de fete din Sibiu*, în *Transilvania*, 1986, nr. 5, p 15-16.
- ⁴⁰ TR,, 1882, p. 95.
- ⁴¹ *Ibidem*, 1873, p. 351.
- ⁴² *Ibidem*, 1853, preluat de noi în *Muzeul ASTRA. Istorie și destin. 1905-2000*. Sibiu, 2000.
- ⁴³ George Barițiu, *loc. cit.*
- ⁴⁴ *Vezi și articolul aniversar din Transilvania*, 2002, publicat de noi cu prilejul centenarului celei mai izbutite expoziții dintre cele pe care le-au organizat cele două reuniuni române sibiene.
- ⁴⁵ Sextil Pușcariu, *op. cit.*
- ⁴⁶ TR, 1889, p. 75, 84
- ⁴⁷ *Ibidem*, 1868, p. 249.
- ⁴⁸ Sub îngrijirea doamnei cercetător Monica Vlaicu este în curs de publicare -în Germania- un volum de documente interesant pentru noi, sub titlul provizoriu *Rannicher und seine Zeit*.
- ⁴⁹ Cuvântare în *Dieta Transilvaniei* ce a urmat decretării dualismului. Cf. TR, 1868, p. 404-410.